

Національна академія наук України
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

В.І.ПРИЛУЦЬКИЙ

МОЛОДЬ УСРР В ПЕРІОД
УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ
СИСТЕМИ
(1928—1933 рр.).

Київ - 1999

ПРИЛУЦЬКИЙ Віктор Іванович — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії 20 — 30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України Національної Академії наук України.

В науковому дослідженні розглядається участь молоді в житті УСРР в один з найскладніших та найдраматичніших періодів в її історії — у 1928 — 1933 роках.

Розраховано на науковців, викладачів, студентів та учнів, усіх, хто цікавиться історією України і молодіжного руху.

Редколегія:

С.В.Кульчицький (головний редактор),
О.І.Ганжа (відповідальний секретар), О.І.Гуржій,
В.М.Даниленко, М.Ф.Дмитрієнко, М.В.Коваль.

Друкується в авторській редакції.

Набір підготувала Т.Б.Бикова.

* * *

Роки «великого перелому», «революції зверху», яку здійснило сталінське керівництво, були одним з найдраматичніших періодів у житті українського народу. Глибокі деформації у всіх сферах життя суспільства, що відбулися в той час, ми відчуваємо й сьогодні. Протягом останнього десятиріччя завдяки зусиллям вітчизняних і зарубіжних істориків зроблено значний крок у вивченні історії України в період утвердження тоталітарної системи. Але ця складна багатопланова тема безперечно потребує подальшого дослідження. Зокрема, такі важливі проблеми, як участь молоді в подіях того часу; політика правлячого тоталітарного режиму щодо неї; ставлення юнаків та дівчат до цього режиму; спроби чинити опір. В радянській історіографії всі питання, пов'язані з молоддю, розглядалися виключно з точки зору діяльності комсомолу, надзвичайно упереджено й однобічно: Автор намагається переглянути стереотипи, що панували на сторінках радянських видань, і, на основі архівних документів висвітлити ці проблеми.

* * *

Молодь завжди відігравала помітну роль в житті суспільства, особливо на переломних етапах його розвитку. Цілком природно, що здійснюючи «революцію зверху», правлячий тоталітарний режим намагався залучити для досягнення своїх цілей молоде покоління.

У роки «великого перелому» в партійно-державному керівництві СРСР виключної ваги набуває Й.Сталін. Досягнувши абсолютної влади, він особисто вирішує найважливіші питання у житті країни, скеровує політику правлячого режиму щодо молоді. Тому для вивчення даної теми необхідно зупинитися на по-

глядах Сталіна на молоде покоління. Вождь розумів, яке велике значення має молодь для правлячого режиму. Якщо «батьки», як він вважав, були «зіпсовані» старим режимом і потребували перевиховання, то «діти», виховані за часів більшовицького правління, в очах Сталіна становили «найвдячніший ґрунт для побудови майбутнього». Тому на його думку робота серед молоді набирала «неоцінимого значення у справі виховання нових кадрів трудящих в дусі диктатури пролетаріату і соціалізму, бо тут ґрунт...винятково сприятливий»¹.

Сталін розумів, що радянська молодь не являла собою єдиної маси і далеко не всі юнаки та дівчата підтримають політику правлячого режиму. У листі до М.Горького 17 січня 1930р. він писав: «Молодь у нас різна... Є нитики, стомлені, зневірені... Є бадьорі, життєрадісні, сильні волею та нестримним прагненням добитися перемоги». Далі вождь пояснював, що в умовах ломки старого та побудови нового суспільства молодь не може являти собою однорідну масу, а тому, цілком природно, що її частина не співчуває соціалістичним перетворюванням і навіть переходить у табір ворогів. Але за його словами тон молодому поколінню задають не вони, а «бойові комсомольці, ядро нового численного племені більшовиків — руйнівників капіталізму, ...будівників соціалізму». «В цьому, — писав Сталін, — наша сила. В цьому ж запорука нашої перемоги»².

На думку Сталіна вільна від «старого тягару» молодь могла легше засвоїти більшовицьку теорію. 19 лютого 1933р. на I з'їзді колгоспників-ударників він звертався до юнаків та дівчат: «Завдання полягає в тому, щоб вчитися іще раз вчитися ленінізму. Товариші комсомольці та комсомолки! Вчіться більшовизму і ведіть вперед тих, які вагаються! Розводьте менше балачок, працюйте більше — і справа у вас вийде

напевно»³. Закликаючи комсомол виховувати молодь у дусі більшовизму, Сталін вказував, що головне її завдання у цей період — боротися з «ворогами робітничого класу».

«Найкращий друг радянської молоді» вимагав від неї йти на жертви в ім'я «світлого майбутнього». Так, на V Всесоюзній конференції ВЛКСМ (березень 1927р.) він казав: «...Раціоналізація вимагає тимчасових жертв з боку деяких груп робітників, в тому числі й молоді... Ми не повинні спинятися перед незначними жертвами в інтересах робітничого класу в цілому»⁴.

Отже для Й.Сталіна, як і для очолюваного ним більшовицького режиму молодь була перш за все інструментом для втілення в життя його цілей, об'єктом виховання у дусі більшовизму. Взаємовідносини між ними повинні були будуватися за схемою «командир — підлеглий», «вихователь — вихованець». На перший план виступав так званий класовий підхід. Інтереси робітничого класу висувались як єдино прийнятні для всієї радянської молоді, заради них вона повинна була йти на будь-які жертви, боротися з «ворогами та зрадниками» цих інтересів.

Для того, щоб встановити контроль над молоддю, залучити її на свій бік більшовицька партія створила власну молодіжну спілку — комсомол, який став важливою складовою частиною правлячого тоталітарного режиму. Ось як визначає місце комуністичної спілки молоді в його структурі резолюція XIII з'їзду РКП(б) (травень 1924р.): «...РКСМ має першорядне суспільно-політичне значення. Покликана виконувати роль резерву, відкіля партія відбирає кращі елементи для забезпечення постійного притоку нових і молодших сил, комсомол є в той же час провідником впливу партії на все більш широкі кола робітничої та селянської молоді»⁵.

Й.Сталін неодноразово звертався до визначення комсомолу, його місця та ролі в структурі правлячого режиму. Зокрема в 1924р. він писав, що «спілка є інструмент партії, підсобне знаряддя партії у тому порозумінні, що активний склад комсомолу є інструмент партії для впливу на молодь, яка перебуває поза спілкою»⁶. В 1926р. у роботі «До питання ленінізму» дається таке визначення комсомолу: «...Масова організація робітничої і селянської молоді, організація непартійна, але вона примикає до партії. Вона має своїм завданням допомагати партії в справі виховання молодого покоління в дусі соціалізму. Вона дає молоді резерви для всіх інших масових організацій пролетаріату по всіх галузях управління». В цей же роботі Сталін визначає комуністичну спілку молоді, як масову організацію робітничої і селянської молоді, покликану полегшити авангардну пролетаріату соціалістичне виховання нового покоління і створення молодих резервів⁷.

З перших днів її існування більшовицька партія закріпила за своєю юнацькою спілкою право на монополію в молодіжному русі, придушувала усі спроби молоді об'єднатися поза межами комсомолу.

Проте для того, щоб встановити свій контроль над широкими верствами молоді, тоталітарному режимові було замало тільки ліквідувати інші об'єднання, що справляли вплив на підростаюче покоління. Треба було здобути авторитет серед широких верств юнаків і дівчат, залучити їх до комсомолу. Використовуючи можливості, які надала їй правляча партія, комуністична спілка молоді доклала чимало зусиль, щоб показати себе захисником інтересів молодого покоління, організацією, що ставить за мету задоволення його потреб. Оскільки комсомол являв собою по суті єдину спілку, що мала такі широкі можливості і підтримку

партійно-державного апарату, юнаки й дівчата почали його підтримувати. Але переважна більшість їх вбачала в ЛКСМУ не більшовицьку спілку, а економічну чи культурно-просвітницьку організацію. Саме в цьому, а не в любові молоді до партії більшовиків та її режиму, полягала головна причина значного зростання лав комсомолу.

Залучивши до комуністичної спілки молоді сотні тисяч юнаків і дівчат, правлячий режим встановив над ними жорсткий контроль, фактично закабалив підрастаюче покоління, намагався зробити з молодих людей слухняний інструмент для втілення в життя своїх цілей.

* * *

На 1 січня 1928р. комсомол України налічував майже 350 тис. членів⁸. ЛКСМУ була важливою складовою частиною правлячого режиму, за допомогою якої більшовицька партія впливала як на молодь, так і на інші верстви населення республіки. Особлива роль належала комсомолу на селі, де кількість його осередків значно перевищувала кількість партійних і вони являли собою чи не єдиного провідника більшовицької політики. На початку 1929р. в УСРР налічувалося 6 800 сільських осередків ЛКСМУ і тільки 2 600 — осередків КП(б)У. Тобто 60% комсомольських осередків діяли в селах, де не було партійних організацій⁹. В деяких округах така диспропорція була більш значною. Так, по Ніжинському округу ця цифра становила 82%, по Харківському - 77,6%, по Київському - 78,7%¹⁰

Зрозуміло, що правлячий режим намагався якнайширше використати комсомол при проведенні господарсько-політичних кампаній на селі. Запроваджуючи у січні 1928р. надзвичайні заходи по хлібозаготівлях, (що було по суті першим кроком у політиці воєнно-комуністичного наступу на селянство), більшовицьке

керівництво звернуло особливу увагу на залучення до цього своєї молодіжної спілки. Комсомольські осередки повинні були завоювати і перетягнути на свій бік молодь, щоб через неї впливати на решту селянства. Подекуди це їм вдавалося. Але, як зазначалося в документах того часу «не легко довелося осередкам переборювати той настрій, що спостерігався як серед деяких комсомольців, так і безпартійного селянства в зв'язку з самооподаткуванням», «в самооподаткуванні роль осередків була незначна»¹¹. Було чимало випадків коли збори по самооподаткуванню зривалися або приймалися «неправильні», «помилкові» рішення.

Головним винуватцем хлібних ускладнень було оголошено «куркуля», проти якого головним чином і спрямовувалися надзвичайні заходи, які нагадували методи часів воєнного комунізму. ЦК ЛКСМУ звертав увагу комсомольців на необхідність якомога активніше допомагати владі у виявленні «спекулянтів і куркулів, які держать велику лишку хлібу», спрямувати заготовчу роботу на виконання плану на 75% за рахунок заможної частини села¹². Такі настанови знайшли підтримку серед певної частини комсомольців і бідняцької молоді, які сприйняли їх як заклик «бити куркуля». Вони працювали уповноваженими по хлібозаготівлях, проводили активну роботу по виявленню схованого хліба, боролися з «спекуляцією», перекупкою хлібу, викривали «саботажників-куркулів». Приміром, у Маріупольському окрузі комсомольці залучалися для допомоги уповноваженим, організовували засідки на селян, що везли хліб на продаж¹³. В Кам'янецькому окрузі за допомогою членів ЛКСМУ було виявлено чимало схованого «спекулянтами» хлібу, одібрано багато збіжжя у селян, що порушували ціни і не мали патенту на закупку хлібу¹⁴.

Проте переважна більшість селянської молоді була незадоволена політикою правлячого режиму на селі.

Деякі молоді селяни не тільки висловлювалися проти хлібозаготівельної кампанії, а й намагалися чинити їй опір. Значно зросла активність «куркульської» молоді. Згідно повідомлень, що надходили в ЦК ЛКСМУ, молоді «куркулі» робили спроби взяти молодь під свій вплив: активно відвідували збори, навіть дівчата, які раніше жодної участі в них не брали; намагалися їх зірвати, або провести свої рішення; розповсюджували чутки тощо¹⁵. Як свідчать матеріали керівних комсомольських органів, невдоволення заходами по хлібозаготівлям набули масового поширення серед молоді, в т.ч. серед членів ЛКСМУ в Харківському, Полтавському, Дніпропетровському та інших округах УСРР. Наприклад, Тульчинський ОК ЛКСМУ повідомляв, що в с.Лугове Джулінського р-ну комсомолец-голова сільради зриває роботу хлібозаготівель, мотивуючи тим, що хліба в селі немає. В с.Шумилово того ж р-ну комсомольці відмовились улаштувати показовий суд над «хлібним спекулянтom». В Білоцерківському окрузі секретар осередку с.Завадівка Володарського р-ну «веде агітацію як серед селян, так і серед комсомольців проти хлібозаготівель»¹⁶.

Так звані «селянські» настрої були поширені й серед інших верств молоді, в т.ч. серед військовослужбовців. За повідомленням ПУ УВО, в першому кварталі 1928р. зареєстровано 230 випадків активного виявлення так званих «селянських настроїв», (у т.ч. 142 — «незадоволення політикою партії на селі в зв'язку з продовольчою програмою») серед військових-членів КСМ. З цієї причини 20 червоноармійців добровільно вийшли з лав комсомолу¹⁷.

Таким чином, можна вважати, що внаслідок зміни курсу партійно-державного керівництва, особливо щодо селянства, політичні настрої та орієнтири значної частини молоді почали змінюватися, зросла її громадсько-політична активність. Якщо раніше молоді люди

лояльно ставилися до правлячого режиму і були далеко від політичного життя, то у 1928/29 рр. багато з них починає висловлюватися проти заходів більшовицького керівництва, а іноді намагаються чинити опір існуючій владі.

Свідченням є збільшення кількості виявлених органами ДПУ «антирадянських» організацій і груп молоді. Відтворити справжню картину опозиційного молодіжного руху надзвичайно складно. Більшість джерел про діяльність «антирадянських» угруповань ще й досі залишаються недоступними для дослідників. Ті ж документи, які пощастило знайти автору навряд чи можна вважати достатньо повним і об'єктивними.

Згідно документам комсомольських та каральних органів протягом 1928-1929 рр. чимало підпільних молодіжних угруповань діяло на селі. Так, в них повідомлялося, що у трьох селах Липовецького р-ну на Вінниччині було створено організацію молоді, яка мала назву «Народна партія визволення України» (НПВУ). В Цебельківському р-ні на Одещині — «Спілку молоді», до якої входило 8 чоловік на чолі з секретарем сільради¹⁸. В с.Олександрівка Покровського р-ну Запорізького окр. оформилося угруповання молоді, яке мало свого голову, секретаря, друковані видання, членські книжки. На хуторі Південна Долина Попаснянського р-ну Артемівського округу органи ДПУ заарештували групу молоді, «яка поставила за мету створення щось на зразок селянської спілки». Їх звинуватили в тому, що вони вербували нових членів, підкреслюючи пригнічення селян податками; намагалися придбати зброю; намітили пограбувати касу, райміліцію. Як зазначалося в документах керівних комсомольських органів, «контрреволюційну» групу молоді було виявлено в Березнеговатському р-ні Херсонського окр.¹⁹. А в одному з сіл Макарівського р-ну на Київщині під керівництвом вчителя діяла «кур-

кульська група молоді», яка випустила 2 номери підпільної газети «За мати Україну». В с. Забули того ж району також організувалось молодіжне угруповання, дії якого мали політичний характер²⁰. В Білоцерківському окр. ДПУ було ліквідовано підпільну «петлюрівську» організацію «Комітет визволення України», в якій брали участь деякі комсомольці. «Антирадянське» угруповання молоді утворилися в с. Білозірка Мелітопольського окр. В с. Козацьке Звенигородського р-ну Уманського окр. колишній секретар осередку ЛКСМУ організував групу молоді, яка проводила «антирадянську» роботу щодо зриву хлібозаготівель²¹. Зараз важко судити, наскільки всі ці повідомлення відповідають дійсності. Скоріше за все, значна частина справ про «контрреволюційні угруповання» була сфабрикована. Але те, що серед селянської молоді в цей період ширилося невдоволення політикою правлячого режиму, не викликає сумніву.

Як і в попередні роки, «антирадянські» молодіжні угруповання були досить поширеними серед молоді, що вчилася. Так, за даними, що надходили в ЦК ЛКСМУ в 1928р., у Білоцерківському педтехнікумі існувала «шовіністична» Полуботківська громада²², у Полтавському сільськогосподарському технікумі — «Петлюрівська спілка української молоді»²³. Широкого розголосу набуло викриття комсомольським осередком у мехшколі Ілінецького р-ну Вінницького окр. «Української національної організації молоді» (УНОМ), до якої входило 18 учнів²⁴. У квітні 1929р. органи ДПУ заарештували 7 студентів старшого курсу Чернігівського сільськогосподарського технікуму, яких було звинувачено у створенні «контрреволюційної петлюрівської» групи «Товариство визволення селян»²⁵. В березні 1929р. на нараді в ЦК ЛКСМУ повідомлялося, що за даними ДПУ серед значної частини студентства існує глибоке невдоволення і навіть

угруповання по цілому ряду округів. У Харкові, Києві, Чернігові, Камінець-Подільському «ворожі» сили об'єдналися в угруповання, що налічували в 5 — 7 інститутах по 30 чол., яких «іноді доводилося заарештовувати, тому що справа доходила до зв'язку із закордоном»²⁶.

Вчений з української діаспори В.Плющ стверджує, що в цей період в УСРР діяли такі таємні політичні організації молоді: «Буревісник» у Києві, студентський гурток «Драгоманівці», група «Смерть або Вільна Україна», організація в педагогічному технікумі у Харкові, а також угруповання в Одесі, Полтаві та інших містах республіки²⁷.

Особливе місце займає Спілка української молоді (СУМ). У багатьох зарубіжних виданнях стверджується, що ця організація дійсно існувала, мала широку мережу осередків і тисячі членів. Ми вважаємо, що це вигадка. Але не викликає сумніву існування серед студентської молоді гуртків та груп, до яких входили юнаки та дівчата, опозиційно настроєні до правлячого режиму. Наприклад, у Київському ІНО (де навчалися керівники міфічної організації СУМ), згідно відповідної записки до ЦК ВЛКСМ, були розвинуті націоналістичні настрої: «У наукових гуртках збираються представники реакційних груп і заявляють — «Ми представники українського народу і культури»²⁸.

Були спроби організувати підпільні групи і серед армійської молоді. За повідомленням ПУ УВО на початку 1928р. в 138 полку було виявлено 11 командирів відділень з «відверто селянсько-куркульською психологією і шовіністичним ухилом». Деякі з них домовилися організувати увесь молодший командний склад для боротьби з радянською владою, а в разі невдачі піти в ліс²⁹. Подібні угруповання існували і в інших частинах Червоної армії та військових учбових закладах.

Не припиняли свою діяльність підпільні троцькістські та децистські угруповання, серед членів яких було чимало молоді. Лише в Одесі троцькістська організація нараховувала в своїх лавах 62 колишніх комсомольця. Вона охоплювала своїм впливом 19 підприємств та 5 вузів міста.

В Артемівську було розкрито групу троцькістів, до якої входило 6 комсомольців і 3 кандидата в члени партії³⁰.

Дніпропетровський ОК ЛКСМУ ухвалив виключити із лав комсомолу групу з 9 чоловік, що проводили опозиційну роботу: розповсюджували серед молоді троцькістські документи, організовували опозиційні гуртки, підтримували зв'язок з іншими містами і ставили за мету організацію троцькістського комсомолу³¹.

Органами ДПУ в квітні 1929р. було розкрито і заарештовано молодіжну троцькістську групу у комуні К.Маркса Доманівського р-ну Первомайського окр. Її члени отримували з Москви антирадянські листівки і літературу, яку розповсюджували серед комунарів та селян околиць сіл. Вплив цієї групи поширювався далеко за межі комуні³².

Партійна опозиція знаходила підтримку серед студентів Харкова, Києва та інших міст. Згідно інформації ДПУ, у 1929р. в УСРР в організаціях троцькістів до 40% складала молодь.

Наведені вище дані свідчать, що в 1928-1929 рр. підпільний молодіжний рух набув певного розвитку серед молоді. Весною 1930р., виступаючи на нараді в ЦК ЛКСМУ, голова ДПУ В.Балицький повідомив, що лише у 1929р. за участь в «антирадянських» організаціях і групах було заарештовано 2 221 юнаків і дівчат³³. Зрозуміло, що значна частина таких угруповань були міфічними, а справи проти їх членів —

ми. Але все ж підпільний молодіжний рух існував. На відміну від років непу він мав свої особливості. Значно збільшилась кількість «антирадянських» угруповань серед різних верств молоді УСРР. Якщо раніше вони діяли головним чином в містах, то тепер багато груп виникає на селі. З'являються вони навіть у Червоній Армії. Змінюється певною мірою і політична спрямованість підпільного молодіжного руху. В роки непу переважали групи лівокомуністичного та анархістського спрямування. З 1928р. більшість з них характеризуються як «куркульські» і «націоналістичні», вони відбивають настрої українського селянства та інтелігенції.

Як і в попередні роки, значна частина молоді УСРР знаходилася під впливом неполітичних об'єднань, перш за все релігійного спрямування. За даними вибіркового обслідування у релігійних організаціях і сектах від 20 до 35% складала юнаки та дівчата³⁴. Українська молодь входила головним чином до громад автокефальної церкви та різних сект. Найбільшу підтримку релігійно-сектантський рух мав серед польської та німецької молоді, де він був справді масовим. Релігійно-католицькі гуртки діяли в кожному польському селі, а в деяких їх налічувалось по декілька. Тільки в Проскурівському окрузі в 1929р. було близько 100 молодіжних гуртків «Ружанців» і «Тертіарців», які об'єднували приблизно 1400 юнаків і дівчат. Тисячі молодих людей охоплювали своїм впливом релігійні гуртки у німецьких колоніях³⁵.

Багато молодих селян-українців об'єднували драматичні, хорові, музичні гуртки. В їх репертуарі переважали українські класичні п'єси, народні пісні, які в комсомольських документах характеризуються як «націоналістичні», «козацько-шовіністичні». За визначенням комсомолу в гуртках повсюди збираються «націоналістичні і антирадянські елементи села, яких

позбавлено права голосу, викинуто з вузів і профшкіл»³⁶. Іноді вони перетворювалися в «націоналістичні куркульського типу організації молоді»³⁷

В містах, насамперед серед студентської молоді було чимало літературних гуртків, наприклад ім. М. Драгоманова у Києві. Їх члени вітали «Сонячну машину» В. Вінниченка, інші «крамольні» твори; організовували вечори, на які запрошували неокласиків, т. зв. «попутників».

Отже, незважаючи на репресивні заходи правлячого режиму, майже зниклий в попередні роки небільшовицький рух молоді в УСРР існував і в 1928-1929 рр. Під впливом об'єднань різного спрямування перебувало чимало юнаків і дівчат.

Зміна курсу в соціально-економічній сфері супроводжувалася поворотом і в суспільно-політичному житті. В країні нагніталася атмосфера підозрілості та істерії, почалося «полювання на відьом». Це відчула на собі й молодь, яку правляча партійно-державна верхівка намагалася залучити до боротьби з «класовим ворогом і опортуністами». Натхненником цієї боротьби став Й. Сталін. На VIII з'їзді ВЛКСМ (травень 1928р.) він заявив: «Невірно, що у нас вже немає класових ворогів, що вони побиті і ліквідовані. Ні, товариші, наші класові вороги існують. І не тільки існують, але й ростуть, намагаючись висунув проти Радянської влади». Він видвинув гасло: «Підняти бойову готовність робітничого класу проти його класових ворогів»³⁸. Отже, цю готовність повинен був показувати й комсомол.

Виконуючи вказівки вождя, ЛКСМУ активно включилася в боротьбу з відхиленнями від генерального курсу партії. Грудневий 1928р. та березневий 1929р. пленуми ЦК комсомолу України, на яких виступив П. Постищев, прийняли відповідні резолюції, в яких зазначалося, що центральним завданням комсо-

молу є боротьба за чистоту класової більшовицької лінії партії і спілки, виховання в масах комсомольців більшовицької непримиренності до проявів опортунізму. Класова боротьба, непримиренність до ворогів і опортуністів стали своєрідним лейтмотивом 1 Всеукраїнської конференції комсомолу, яка пройшла у червні 1929р. На жодному з попередніх комсомольських форумів темі класової боротьби не приділялося стільки уваги. Нею пронизана більшість виступів і резолюцій конференції. Називалися й конкретні результати цієї боротьби. Так, представник Херсонської делегації повідомив, що вони викрили три контрреволюційні молодіжні організації. Тема класової боротьби не обійшла навіть таке питання, як література для дітей. У своїй доповіді голова Ради ЮП (юних піонерів) назвала класово чужими і відвертаючими від боротьби казки Андерсена, книгу «Три товстуні» Ю.Олеші.

В резолюції «На доповідь про чергові завдання партії» зазначалося, що «вся робота комсомолу ще в більшій мірі ніж досі, проходитиме під знаком дальшої мобілізації мас молоді на боротьбу з класовим ворогом, правою небезпекою та ухилами як у партії, так і, в першу чергу, в комсомолі»³⁹.

Хлібозаготівельна кампанія 1928р. показала, що чимало комсомольців не згодні з поворотом у політиці партійно-державного керівництва. Пояснюючи це застаченістю лав спілки та проникненням туди класово-ворожих елементів, ЦК ВЛКСМ розпочав у комсомолі чистку. У березні 1929р. пленум ЦК ЛКСМУ затвердив резолюцію, в якій настійно вимагав «проведення чистки сільських, радянських та вузівських осередків від соціальночужих, розкладених та випадкових елементів»⁴⁰. Головна увага під час чистки була зосереджена на виключенні з комсомолу «куркулів» та «куркульських дітей». Але під виключення підпа-

дали не тільки «класово-чужі елементи». В матеріалах ЦК ВКЛСМ зазначалося, що під час чисток комсомольці нерідко відчували себе як на суді, перевірка проводилася за зачиненими дверима, рішення оголошувалися на зборах лише для того, щоб повідомити про них, вони не затверджувалися комсомольцями. При проведенні в березні-квітні 1929р. чистки Кам'янецької організації Запорізького округу з лав ЛКСМУ було виключено майже 30% її членів⁴¹. Хоча в подальшому це рішення було скасовано, але результати чистки Кам'янецької організації дають уявлення про атмосферу, в якій проводилося очищення лав комсомолу.

Одним з найважливіших напрямків у діяльності ЛКСМУ вважалася мобілізація молоді на боротьбу з українським «націоналізмом» і «націонал-ухильництвом». Комсомол не тільки допомагав органам ДПУ викривати «націоналістичні молодіжні угруповання», але й боровся з «націоналістичними ворожими» проявами в галузі літератури, мистецтва, науки. Наприклад, виступаючи на VII з'їзді ЛКСМУ (квітень 1928р.), генеральний секретар ЦК О.Мільчаков повідомив, що центральний комітет комсомолу напередодні з'їзду вирішив бойкотувати п'єсу М.Куліша «Народний Малахай». «Наш комсомол не може не бойкотувати таку річ, не може не кричати, коли отруюють націоналістичною отрутою нашу молодь»⁴².

Той же комсомольській керівник характеризував твір М.Хвильового «Вальдшнепи», як «майже закінчену ідеологію буржуазної реставрації», «словесну підготовку класових боїв», в якій ясно звучать «фашистські переспіви». Він закликав комсомольців «по кісточках розібрати цю річ, дати їй більшовицьку оцінку, викрити думку автора і абсолютно шкідливу роль твору»⁴³. ЦК ЛКСМУ виступав також проти інших творів М.Хвильового, поезії «неокласиків», за-

пропонував заборонити «Сонячну машину» В.Винниченка. Комсомольці вели боротьбу з літературними та науковими гуртками, в яких об'єднувалося «націоналістичне» студентство, виступали проти «реакційних» викладачів та науковців, зокрема проти С.Єфремова. Резолюція березневого 1929р. пленуму ЦК ЛКСМУ поставила перед сільськими організаціями спілки завдання «очистити від класово-ворожих елементів сільбуди, хати-читальні, переглянути склад різних гуртків, нещадно викривати куркульські та націоналістичні кроки у культурній роботі»⁴⁴. Виконуючи цю резолюцію спілчанські осередки перевіряли бібліотеки, переглядали репертуарні програми різних гуртків, вилучаючи з них «націоналістичні» та інші шкідливі на їх погляд книжки, п'єси, пісні.

* * *

Події 1928 — 1929 рр. можна вважати своєрідною прелюдією «великого перелому» на селі. Справжня «революція зверху» розпочалася після листопадового пленуму 1929р. ЦК ВКП(б), який проголосив перехід до суцільної колективізації. При проведенні в життя цього курсу партійно-державне керівництво в значній мірі робило ставку на молодь. Молоді селяни в своїй більшості не мали власного господарства; виховані за радянських часів, вони були менш заражені «дрібно-буржуазною власницькою психологією», краще сприймали нове; десятки тисяч юнаків і дівчат входили до більшовицької молодіжної спілки.

Листопадовий 1929р. пленум ЦК КП(б)У прийняв спеціальну резолюцію «Про стан і роботу комсомолу України». Зазначивши, що «найголовніше значення у класовій боротьбі за соціальну перебудову країни має фронт класової боротьби за молодь», пленум закликав спілку стати ударною колоною у масовому колгоспному русі, проводити всю роботу «під прапором рішучої

боротьби з глитаєм, викорчовуючи коріння капіталізму у сільському господарстві, всебічно підвищуючи при цьому класову боекдатність та пильність сільських організацій комсомолу»⁴⁵. 20 грудня 1929р. на пленумі ЦК ЛКСМУ П.Постишев закликав комсомол охопити комуністичним впливом мільйонні маси селянської молоді, прийняти активну участь у боротьбі з класовим ворогом.

Одночас із суцільною колективізацією правлячий режим взяв курс на «ліквідацію куркульства як класу», про що було оголошено в промові Й.Сталіна 27 грудня 1929р. До його реалізації залучалася і «пролетарська» молодь. Закликавши низові комсомольські осередки надати «активну допомогу партії та радам в справі практичного здійснення заходів які зв'язані з ліквідацією куркуля як класу в районах суцільної колективізації», ЦК ЛКСМУ поставив перед ними конкретні завдання: максимально допомагати РВК та їх уповноваженим у справі викриття «контрреволюційного куркульського активу та найбільш злісних елементів», проявити максимальну активність у допомозі органам влади в справі конфіскації майна куркулів та його охорони, встановити суворий догляд та викривати спроби куркулів розпродавати своє майно⁴⁶.

Отримавши «благословення» вищого партійно-державного керівництва та конкретні вказівки ЦК ЛКСМУ, комсомольці перейшли до втілення в життя нового курсу партії на селі. Як і раніше, кількість сільських комсомольських осередків значно перевищувала кількість партійних, і вони взяли на себе ініціативу у проведенні колективізації і розкуркулення. Серед багатьох комсомольців запанували настрої часів воєнного комунізму, вони виявили надзвичайну активність у виконанні адміністративно-міліцейських функцій. Характерним у цьому відношенні є директивний лист секретаря Шепетівського ОК ЛКСМУ, в

якому він пропонував проводити роботу так, «що ми весь округ на ноги змусимо піднятися» і «розвернути так справу, щоб ціла революція відбулася, в яку втягнути все населення, тоді воно заговорить»⁴⁷, (і воно дійсно заговорило, про що мова піде далі).

У січні 1930р. відбувся I Всеукраїнський з'їзд колгоспної молоді. З його трибуни прозвучав заклик виховувати у молоді жорстоку нетерпимість до куркуля, організувати на селі всю бідняцько-середняцьку масу на рішучий наступ на знищення куркульських господарств. За словами генерального секретаря ЦК ЛКСМУ І.Корсунова, «зараз у нас дуже сильні настрої міліцейського характеру», коли комсомольці охоплені тим, щоб якомога скоріше ліквідувати куркуля. Такими настроями охоплені не тільки цілі осередки, але й районне керівництво, яке змагається за те щоб ліквідувати куркуля за тиждень, за 10 днів⁴⁸.

Як повідомляв Одеський ОК ЛКСМУ, вся сільська організація була оголошена мобілізованою у справі стовідсоткового охоплення комсомольців участю в «найважливішій кампанії сьогодення». В Фрунзівському районі організували 40 бригад з загальним охопленням 725 чол. з них 500 — позаспількової молоді. В Березівському р-ні — 40 бригад з 400 чол. молоді. Головним чином вони працювали по збиранню посівматеріалу⁴⁹. За інформацією з Проскурівського округу діяльність комсомольської організації була спрямована на допомогу партії у проведенні революційних темпів суцільної колективізації, допомагаючи місцевим організаціям переводити на суцільну колективізацію цілі села, райони тощо». З цією метою в більшості районів та селах спілчанські організації проводили конференції та кушові збори молоді, влаштовували величезні демонстрації молоді під гаслами «За врожай», «За суцільну колективізацію». Силами комсомольських осередків на суцільну колективізацію було

переведено 5 сіл Проскурівського та 4 села Червоноострівського р-нів⁵⁰.

Масові труси, в т. ч. нічні; арешти селян, що не бажали йти до колгоспу; знуцання над селянством; примусове усупільнення худоби і реманенту мали місце в усіх округах УСРР. Комсомольське керівництво і члени низових осередків вигадували для прискорення колективізації власні методи. Так, вже згадуваний секретар Шепетівського ОК ЛКСМУ направив директиву згідно якої комсомольці повинні були «обійти всі до одного будинки на терені свого осередку, обдивитись дахи, хліви та хати і запаси тих предметів, які лежать там без всякої користі, і забрати»⁵¹: В Тульчинському окр. широкого розповсюдження набули нічні обшуки з ліхтарями (ці ліхтарі стали загальноукраїнським методом). В одному з сіл цього округу члени ЛКСМУ усупільнили навіть цибулю. В Камінець-Подільському окрузі були випадки, коли комсомольці клали на стіл наган і два списки: згодних вступити в колгосп і незгодних «контрреволюціонерів» і пропонували селянам робити свій вибір: або колгосп або смерть.

Особливо бурхливу діяльність виявили комсомольці і молодь, що їх підтримувала при розкуркуленні. Приміром, за повідомленням керівництва ЛКСМУ Миколаївського округу: «Комсомол виступив ініціатором ліквідації «куркуля» як класу». Як тільки було кинуте це гасло, комсомольські осередки пішли переписувати «куркулів» і проводити розкуркулення. В осередках було утворено бригади по передачі і догляду куркульського майна, вони виконували майже всю технічну й організаційну роботу по висилці «куркульських» родин.

Для проведення розкуркулення в усіх районах Одещини створювалися бригади з комсомольців та позаспількової молоді. У Комінтернівському р-ні у

розпорядження штабу по розкуркуленню було мобілізовано 50 членів ЛКСМУ, до яких приєдналися позапартійні молоді селяни. В Благоевському р-ні до розкуркулення залучили всіх комсомольців. Їх силами було затримано 16 «куркульських» підвод з різним майном. Для виселення «куркулів» на село прибуло 100 міських членів спілки⁵². Мелітопольський ОК ЛКСМУ повідомляв: «Зараз ми приступили до обліку майна куркулів і передачі його колгоспникам... Запропоновано всім осередкам утворити спеціальні групи в допомогу органам Адмінвідділу і ДПУ». Білоцерківський ОК комсомолу інформував, що організація веде «жорстоку боротьбу з глитаєм, обмірковуючи на засіданнях та зборах осередків списки глитаїв, яких необхідно виселити за межі України»⁵³.

Комсомольці відігравали керівну роль у багатьох комісіях по розкуркуленню. Тільки у Волочиському р-ні Проскурівського окр. 14 членів ЛКСМУ були головами таких комісій, 48-їх членами. В усіх районах округу було організовано бойові комсомольські дружини по охороні майна, відібраного у «куркулів»⁵⁴.

Повсюди кампанія по розкуркуленню супроводжувалася насильствами і грабунками, в чому досить часто відзначалися комсомольці та молодь. В документах того часу можна знайти чимало прикладів про «перекручення» з боку членів ЛКСМУ. Так, в с.Кондратівка Юр'ївського р-ну Дніпропетровського окр. бригада по розкуркуленню, більшість якої складали комсомольці на чолі з секретарем осередку, «поставила за мету в нічний час займатися грабунками і насильствами під виглядом розкуркулення»⁵⁵. Одеський ОК ЛКСМУ визнавав, що траплялися випадки, коли комсомольці, прийшовши в хату до куркуля «експропріювали» його речі⁵⁶. В с.Ново-Зарицьке Фрунзівського р-ну того ж округу «особливо визначився комсомолец Процей, який вкрав багато цінних речей, ви-

лучених у куркулів. Розпорядився вислати 18 куркулів в 4 години за межі району»⁵⁷.

Згідно оперативному наказу по ДПУ УСРР від 11 лютого 1930р. ЛКСМУ було широко залучено до операції по масовому виселенню куркульських родин з районів суцільної колективізації. Мобілізовані комсомольці входили до складу особливих загонів, чекістсько-військового резерву, обслуговували пересильні пункти. Як повідомляв голова ДПУ республіки В.Балицький, операція пройшла успішно. Був навіть випадок, коли один комсомолец доставив на станцію 30 підвод з виселеними «куркулями»⁵⁸. Проте в селіщі Бориспіль натопв селян, переважно жінок, почав чинити опір виселенню і побив декількох комсомольців⁵⁹.

Але далеко не всі комсомольці погоджувалися виконувати роль жандармів по відношенню до своїх односельців-«куркулів». Було чимало випадків відмови членів ЛКСМУ від участі в розкуркуленні, «примиренницького ставлення до куркульства». Так, комсомольці осередку с.Янівка на Одещині не змогли витримати плачу «куркульського сімейства» і відмовилися від розкуркулення⁶⁰. В Миколаївському окрузі окремі комсомольці також відмовлялися від цієї операції, а один з них навіть збожеволів під час її проведення⁶¹.

Починаючи кампанію «ліквідації куркульства як класу», правлячий режим звернув увагу на підрив «куркульських» родин зсередини. Для цього необхідно було протиставити дітей батькам, відірвати від родини і залучити на свій бік частину «куркульської» молоді. Саме таке завдання поставив перед комсомлом на нараді активу при ЦК ЛКСМУ з питання ліквідації куркуля як класу генеральний секретар ЦК КП(б)У С.Косіор. На тій же нараді тодішній керівник республіканської комсомольської організації

І.Корсунов відмітив: «Відбувається надзвичайно цікавий, різноманітний процес розшарування, розвалу куркульської родини...». Разом з тим він підкреслив, що комсомол повинен боротися за чистоту своїх лав і засудив теорію «перевиховання куркульської молоді у комсомолі»⁶². ЦК ЛКСМУ дав низовим організаціям завдання: «Протиставити, де це можливо, окремі елементи молоді решті «куркулів». Роботу в школі спрямувати на «перевиховання дітей куркулів та відрив їх від впливу родини»⁶³.

Непоодинокими були випадки відмови молодих «куркулів» від своєї родини та їхньої участі в комсомольських заходах. Зокрема, Білоцерківський ОК ЛКСМУ інформував: «Є факти коли куркульська молодь проявляє за останній час свою активність у роботі по зніманню дзвонів і відмовляється від своїх родин навіть і через пресу»⁶⁴. Іноді це призводило до трагічних наслідків. За повідомленням ДПУ, в с.Власівці Харківського округу син «куркуля» Микола Слученко подав у сільраду заяву, що не має нічого спільного з батьком. Наступного дня він зник. На думку ДПУ його вбив батько, який погрожував сину смертю і втік зі зброєю⁶⁵.

Правлячий режим намагався широко залучити до роботи по колективізації та розкуркуленню не тільки дорослих юнаків та дівчат, але й дітей. Спеціальний циркулярний лист ЦК ЛКСМУ вимагав від комсомольських організацій «розгорнути широку роботу серед піонерів, школярів та неорганізованого дитинства, притягнути їх до активної участі в практичній роботі в справі ліквідації куркульства і на цій основі сприяти піднесенню класової свідомості та ідеологічної боекватності дитячих мас... Піонери мусять уважно стежити за тим, щоб куркуль не розпродавав, не роздавав та не псував описаного майна, доводячи такі вчинки до відома комсомольського осередку»⁶⁶.

Таким чином, від дітей вимагали шпигунити, доносити на своїх односельців і навіть на власних батьків. Про те, що в Україні були свої Павлики Морозови, свідчать хоча б такі факти. «В с.Паланіє Вапнярського р-ну особливо виявили свою допомогу піонери у справі передачі відомостей про змови куркульства, за що одного піонера родина вигнала з дому, піонер перебуваючи у колективі остаточно, відмовився від своїх батьків» (Тульчинський ОК ЛКСМУ, 19 березня 1930р.)⁶⁷

За повідомленням з Одещини, у деяких районах піонери під виглядом розшуку своїх голубів виявляли захований на горищах посівматеріал. У Ф.-Енгельському р-ні старші піонери прийняли участь у всій кампанії по розкуркуленню⁶⁸.

Паралельно з колективізацією та розкуркуленням почався наступ на церкву. У грудні 1929р. на сільнаradі при ЦК ЛКСМУ було підкреслено, що фронт боротьби з релігією є «класово-ворожим і найнебезпечнішим». Перед комсомолом ставилося «бойове завдання» — робота по закриттю церков. На тій же нараді представники з місць рапортували про свої успіхи. Приміром, в одному з районів Артемівського округу при закритті церков комсомольці зібрали і спалили 4 тис. ікон⁶⁹.

Боротися з релігією закликала молодь комсомольська преса. «Щоб допомогти швидше загинути куркульській клясі з її ідеологічними рештками, треба таким же темпом як і на господарчому фронті, йти в наступ на куркульську ідеологію — релігію», — писав «Комсомолец України» у січні 1930р.⁷⁰. Свого апогею антицерковна кампанія досягла у перші три місяці 1930р. Найактивнішим її провідником став комсомол. Комсомольці були ініціаторами закриття церков, організації в них танців, ссипки зерна, вилучення

церковних дзвонів. Все це викликало масове обурення і ненависть селян до комсомолу.

Досить часто антирелігійні акції членів ЛКСМУ зустрічали запеклий опір і ставали приводом для масових «антирадянських» виступів. Наприклад, у січні 1930р. у с.Зленка Зінов'ївського окр. під час вилучення церковних дзвонів спілчанським осередком юрба жінок виступила проти цього. Для «умиротворення» села було залучено роту територіальних військ. У тому ж місяці юрба селян побила комсомольців, що піднялися на дзвіницю у с.Блистави Глухівського округу⁷¹.

Під час проведення колективізації та розкуркулення, антицерковної кампанії у перші місяці 1930р. комсомол у багатьох випадках виявив «небачену активність». Саме з цією спілкою було пов'язано чимало так званих «перекручень». Як повідомляв з охопленого селянськими виступами Шепетівського округу голова ДПУ УСРР В.Балицький, «комсомольці в останніх кампаніях нарobili багато злочинних дурниць, припускаючи знущання над селянами»⁷².

На квітневому 1930р. пленумі ЦК ЛКСМУ було визнано, що комсомольська організація більшою мірою, ніж будь-хто, винна в тих викривленнях, які були припущені, що підтверджувалося сотнями фактів. Вона «в ряді місць безперечно була головним ініціатором, провідником таких методів колективізації»⁷³.

Таким чином, правлячий режим, який підбурював молодь на проведення суцільної колективізації «більшовицькими» темпами, остаточну ліквідацію «куркульства як класу», виправдовував свої злочинні дії, перекрученнями комсомольськими організаціями на місцях.

* * *

Проведення насильницької колективізації, розкуркулення, наступ на церкву надзвичайно загострили

політичну ситуацію на селі, поставили його на межу громадянської війни. З 20 лютого по 2 квітня 1930р., за даними ДПУ, в УСРР відбулося 1 716 селянських виступи. Найбільше ними були охоплені західні округи, перш за все Шепетівський — 251 виступ⁷⁴. В Тульчинському, Могилівському і Вінницькому округах вони мали місце в 343 сілрадах. З них 73 супроводжувалися вигнанням активу і ліквідацією радянської влади, 81 — збройними виступами⁷⁵. Найчастіше опір селян мав форму т. з. «бабських бунтів», але в багатьох місцях вони переростали в збройні повстання. Особливу ненависть у селян викликав комсомол. Нерідко їх гаслами були: виселити комсомольців на Соловки, позбавити права голосу, «ліквідувати комсомол як клас». Селянські виступи супроводжувалися побиттям комсомольців, виселенням комсомольського активу разом з сім'ями тощо.

Іноді й самі комсомольці виступали ініціаторами антиколгоспного руху, брали в ньому активну участь. Інші намагалися чинити опір так званім «волинкам». Приміром, в Тульчинському окрузі вони не допустили розростання виступів в деяких селах як шляхом збройного оточення сіл, так і захватом та знищенням поромів через річки. Але більшість комсомольських осередків розгубилася, комсомольці тікали до райцентрів, переховувалися в лісах тощо.

Значна частина молоді (і не тільки заможної) виявила помітну активність під час антиколгоспних виступів. Як повідомляли місцеві комсомольські керівники в Тульчинському окрузі молоді селяни, особливо дівчата, виступали на боці «волинщиків». В Проскурівському окрузі в усіх «волинках», демонстраціях, процесіях була дуже активна польська молодь⁷⁶. В оперативних повідомленнях ДПУ УСРР досить часто в ролі «бунтівників» виступає натовп «жінок і молоді» або «жінок і підлітків».

в ролі «бунтівників» виступає натовп «жінок і молоді» або «жінок і підлітків».

Так, 3 березня в слободі Краснопілля Сумського округу відбулася демонстрація, у якій брали участь близько тисячі жінок та підлітків, яка переросла у повстання, підтримане селянами навколишніх сіл⁷⁷. У с.Нучополи Судновського р-ну Шепетівського округу юрба жінок та молоді примусила втекти з села членів бригади по колективізації⁷⁸.

Селянські виступи були швидко локалізовані й придушені. До каральних акцій залучалися й комсомольці. В Шепетівському окрузі на допомогу ДПУ було сформовано два спеціальні комсомольські загони. Один з комсомольців заарештував і привів до загону навіть власного батька. Як повідомлялося на нараді комсомольських секретарів прикордонних округів, керівництво ДПУ дало «блискучу оцінку роботі комсомолу по боротьбі з куркульством»⁷⁹. Більша частина комсомольців Тульчинського округу також перебувала в збройних загонах. За повідомленням Сумського ОК ЛКСМУ в Тростянецькому р-ні, «для встановлення порядку в охоплені заворушеннями села мобілізовано 300 чол. 30 чол. кинуті на допомогу міліції (переодягнені, вони надіслані на ринок для вивчення настроїв селян)»⁸⁰.

Крім масових селянських виступів (хвиля яких до квітня 1930р. в основному спала) опір правлячому режиму набував й інших форм. Помітну роль у ньому відіграла молодь. Не припинялася діяльність «антирадянських» молодіжних угруповань. В Мелітопольському окрузі вони були виявлені в Ново-Троїцькому та Генічеському р-нах⁸¹. В Кішенському р-ні Кременчуцького округу ДПУ ліквідувало українську «контрреволюційну» організацію молоді. За даними каральних більшовицьких органів її завданням

ня. Програмною метою: утворення української держави на зразок УНР і створення селянських спілок⁸².

У ніч на 22 лютого у с.Мерефі Краснокутського р-ну на Харківщині було заарештовано групу молодих селян, яким інкримінувалася підготовка нападу на арештантське приміщення у м.Красний Кут і створення «банди»⁸³. У березні в Дунаєвецькому р-ну Кам'янець-Подільського округу органи ДПУ заарештували членів «контрреволюційної» організації молоді на чолі з вчителем та секретарем комсомольського осередку. Їх звинуватили в прагненні «повалення радвлади через повстання і утворення на Україні демократичної народної республіки»⁸⁴.

По селах і містах республіки розповсюджувалася значна кількість листівок, спрямованих проти політики правлячого режиму.

31 березня по 7 травня 1930р. органи ДПУ УСРР вилучили 372 листівки у 1048 екземплярах⁸⁵. Чимало з них було адресовано молоді. Наприклад: «Товариство молодь! Незаможницька, бідняцька та середняцька молодь... не слухай комуністів і комсомольців... це зрадники трудящих... Молодь до зброї!... Бий комуністів і комсомольців!» (с.Турчинці Юринецького р-ну Проскурівського окр)⁸⁶, «Молодь!... Збирайтеся по вечорам на наради і присвячуйте їх визволенню своєї рідної України» (с.Матвіївка Жовтинського р-ну Кременчуцького окр.)⁸⁷. В багатьох випадках у авторстві «антирадянських» листівок підозрювалися юнаки та дівчата. Чимало з них були заарештовані. В с.Веселе Межевського р-ну Дніпропетровського окр. за «антирадянський» вірш заарештовані троє молодих людей. В с.Грузьке Бишевського р-ну у 16-річного юнака було вилучено 22 екземпляри листівок, ще 50 він встиг розповсюдити. В Ізюмському окрузі був заарештований колишній комсомолец І.Дубовий — автор «антирадянського» звернення⁸⁸.

арештований колишній комсомолец І.Дубовий — автор «антирадянського» звернення⁸⁸.

Чимало молодих людей боролися з існуючою владою зі зброєю в руках у складі «банд». В с.Терповому Вовчанського р-ну Харківського округу у лютому 1930р. було ліквідовано збройну групу на чолі з 20-річним сином «куркуля», що складалася головним чином з молоді⁸⁹. У тому ж місяці у Ніжинському окрузі «згряя бандитів (більшість куркульських синків)» напали на Кобижський райвідділ міліції і обеззброїли міліціонерів, звільнили 10 заарештованих та забрали зброю⁹⁰.

Про активну участь молоді у боротьбі з більшовицьким режимом свідчать матеріали політкомісії з розгляду слідчих справ. Значна частина засуджених до розстрілу — молоді люди. Так, Д.Никитюк (20 років) і В.Симолук (21 рік) з с.Сморсики на Житомирщині звинувачувалися в тому, що «брали активну участь у «волинці» проти колективізації у березні 1930р., забили голову та члена колгоспу»⁹¹. До вищої міри було засуджено також 10 селян віком від 20 до 27 років с.Тарасівка Зінковського р-ну Полтавського окр., яким інкримінували вбивство активіста, знищення колгоспного майна через підпал. Такий же вирок отримали 16-ти, 19-ти та 20-ти річні юнаки з Глухівського р-ну того ж округу, звинувачені в тому, що «тероризували населення та організували вбивство сільських активістів»⁹².

Насильницька колективізація і розкуркулення визвали невдоволення і протидію й у інших верств молоді республіки. Найбільш небезпечними для правлячого режиму були антиколгоспні настрої серед армійської молоді. Крім численних висловлювань з осудом політики партійно-державного керівництва на селі, чекістські органи відмічають і діяльність «куркульсь-

червоноармійців «ліквідовано шляхом арешту»⁹³. У 46-й див. група з трьох червоноармійців вела «антирадянську агітацію». Їх розмови зводилися до організації селянських спілок. В 295-му полку 99 див. було виявлено групу з 10 червоноармійців, які в своєму колі вели бесіди, що селян пограбували, «вони залишилися голі й босі»⁹⁴.

Траплялися випадки відмови брати участь у каральних акціях. Так, у м.Ладижині, отримавши наказ розігнати юрбу шаблями, «група червоноармійців заявила, що радянська влада знову повторює 1905 рік»⁹⁵.

Були спроби чинити й збройний опір. Наприклад, 3 червня 1930р. четверо командирів відділень (усі родом з Хмельницького р-ну на Вінниччині) покинули зі зброєю свою частину у м.Литині. Захоплені зненацька переслідувачами, вони вимушені були здатися. На допитах червоноармійці заявили, що їх метою було «піти зі зброєю в руках допомогти селянам позбутися від грабунку радвлади»⁹⁶.

Антиколгоспний рух на селі не припинявся і, у 1931р. Як і раніше помітну роль у ньому відігравала молодь. Наприклад, 7 липня мав місце антиколгоспний виступ у найбільшому селі Могилів-Подільського р-ну Озаринці, у якому прийняло участь близько 700 чоловік, : «головним чином жінки та молодь»⁹⁷. Особливо загострилася ситуація на селі у зв'язку з проведенням хлібозаготівель. Так, у Баштанському р-ні на цьому ґрунті було забито голову Пісківської сільради. Групу, що здійснила цей акт, очолювали студент Харківського агрономічного інституту та секретар комсомольського осередку. В с.Баштанці та Пісках нею було розповсюджено листівки, в яких вони агітували проти хлібозаготівель та закликали населення до повстання «за хліб, землю та волю». Одночасно, за повідомленням Великоолександрівського

РПК, на території району діяла «банда», до якої входили молоді селяни, головним чином діти розкуркулених⁹⁸.

Судові органи продовжували виносити селянам смертні вироки за «терористичну діяльність», «контрреволюційну агітацію». Значна частина осуджених — молодь. Наприклад, братів Куликів Макара (20р.) та Федора (18р.) до вищої міри було засуджено за підпал колгоспної соломи, Гостаря Петра (23р.) — за підпал клуні голови сільради, Оришка Івана (24р.) — за підпал майна активіста. (Усім розстріл замінено на 10 років ув'язнення)⁹⁹.

Опір політиці правлячого режиму мав місце і серед міської молоді. Як завжди, досить активними були юнаки та дівчата, що вчилися. Так, у Вінниці в одній з шкіл було виявлено групу учнів, що проводили в ній «контрреволюційну роботу». У Шаргородському р-ні у ФЗУ цукрового заводу також розкрили «антирадянську групу», яка вела «агітацію проти заходів радянської влади на селі, закликала до повстання»¹⁰⁰. За повідомленням транспортного відділу ДПУ, серед учнів залізничних ФЗУ у Дніпропетровську, Люботині та інших містах «мається ряд угруповань антирадянського характеру, розповсюджуються листівки»¹⁰¹.

Отже, молдь не стояла осторонь масового антиколгоспного руху, який охопив УСРР у 1930 — 1931 рр. Навпаки, у багатьох випадках юнаки та дівчата прийняли у ньому найактивнішу участь. Чимало з них поплавилися за це свободою і навіть життям.

* * *

Насильницька колективізація і розкуркулення привели до дезорганізації і деградації сільськогосподарського виробництва. Криза колгоспного ладу в УСРР позначилася на хлібозаготівлях 1932р. Партійно-державне керівництво вимагало від комсомолу спря-

мувати всі зусилля на боротьбу за виконання хлібозаготівельного плану.

Збиральна та хлібозаготівельна кампанії були в центрі уваги II Всеукраїнської комсомольської конференції, що проходила у червні 1932р. Зазначивши, що ці кампанії — політичний іспит ЛКСМУ та його керівництва, конференція націлила комсомольців на нещадну боротьбу з «опортуністами, панікерами і плаксіями», що говорять про неможливість виконання «цілком реального для України плану хлібозаготівель», а також «за цілковите викорінення спекулянтів та перекупників».

З самого початку її проведення хлібозаготівельна кампанія 1932р. викликала незадоволення серед значної частини молоді. Навіть багато комсомольців розуміло, що виконати хлібозаготівельні плани неможливо. Так, центральний орган ЦК ЛКСМУ «Комсомолец України» інформував, що ряд комсомольських організацій Артемівського р-ну «правоопортуністично» поставилися до хлібозаготівельної кампанії. В одному з найбільших сіл району Покрівці частина комсомольців проголосувала проти прийняття планів хлібозаготівель, мотивуючи тим, що вони нереальні. В Зінківському р-ні також в цілому ряді осередків чувається «опортуністичне зневір'я і відверте скиглення про нереальність плану»¹⁰².

У своїй постанові «Про участь комсомолу у виконанні плану хлібозаготівель» (23 вересня 1932р.) ЦК ЛКСМУ визнав, що більшість комсомольських організацій села «явно незадовільно» працюють над його виконанням, а серед окремих комсомольців і навіть осередків, розповсюджені «відверто опортуністичні» настрої¹⁰³. 30 жовтня 1932р. ЦК ЛКСМУ приймає ще одну постанову, в якій зазначає вкрай незадовільну роботу комсомольських організацій (в першу чергу

Харківської, Дніпропетровської і Донецької) по виконанню плану хлібозаготівель.

Особливо загострилася ситуація на селі після 30 жовтня, коли почала діяти надзвичайна хлібозаготівельна комісія, роботою якої керував В.Молотов. До проведення надзвичайних драконівських заходів, запроваджених цим органом, залучався й комсомол. 2 листопада 1932р. пройшло закрите бюро ЦК ЛКСМУ. З інформацією про хід хлібозаготівель на ньому виступив секретар ЦК КП(б)У М.Хатаевич. На бюро було прийнято рішення: «Листопад перетворити в безперервний потік хлібних валок, які повинні організовуватися самостійно усьома комсомольськими осередками»¹⁰⁴. Бюро затвердило рішення про зміну генерального секретаря ЦК ЛКСМУ. Замість О.Бойченка ним став надісланий з Москви С.Андреев. 21 листопада ЦК ЛКСМУ приймає ще одну постанову про участь у хлібозаготівлях, в якій зазначалося, що центральне завдання комсомольських організацій — підняти комсомольські маси і згуртувати молодь на боротьбу з куркульським саботажем хлібозаготівель, з розкрадачами, з приховувачами і опором хлібозаготівлям з боку окремих організацій комсомолу¹⁰⁵. Комсомольцям та колгоспному активу молоді було наказано не тільки боротися з «куркульським саботажем» і оберігати державну і колгоспну власність від розкрадання, а й «забезпечити підтримку і схвалення широкими масами колгоспників і трудящих селян-одноосібників репресій, які застосовує партія і уряд проти куркулів, проти злісних саботажників хлібозаготівель, проти розкрадачів колгоспного хліба...»¹⁰⁶.

Чимало членів ЛКСМУ та позапартійної молоді стали активними провідниками антинародної політики правлячого режиму у цей найкритичніший для українського села час. Виконуючи вказівки партійного та спілчанського керівництва вони виявляли т зв. при-

хований хліб, боролися з «нездатниками», «розкрадачачами» хлібу, досить часто забирали останнє, позбавляли односельців будь-яких засобів існування. За повідомленням Одеського ОК ЛКСМУ, де на «чорну дошку» було занесено 100 колгоспів, всім комсомольським організаціям дали вказівку розгорнути масово-політичну роботу, щоб підняти комсомольців та колгоспну молодь на розкриття «куркульських» ям і негайне завершення хлібозаготівель. Обком орієнтував усі спілчанські організації на «неухильне здійснення всіх репресій». «Комсомольці осередків колгоспів «Шлях хлібороба» та «Господар» виявили близько 100 пудів розкраденого хліба, який повернули по хлібозаготівлі... Комсомольський осередок артілі «П'ятирічка» найшов в ямах більше 400 пудів... КСМ бригада в с.Устимівка знайшла 40 центнерів хліба. В Гарбузинському р-ні КСМ бригада виявила, що правління колгоспу «Радянське село» незаконно розподілило між собою 60 центнерів хлібу»¹⁰⁷. В Дніпропетровській області комсомольці с.Василівка виявили 21 яму, де було 135 центнерів хлібу, лише один комсомолец Єрмолаєнко виявив 50 центнерів. В колгоспі «Червоний прапор» член ЛКСМУ Резанов затримав 50 «зłodіїв, кравших колгоспний хліб», а комсомолец Денисенко — 15 (12 з яких віддано під суд)¹⁰⁸.

У Ново-Санжарському р-ні тієї ж області були комсомольці, які «відкопували 25 11 і т.д. ям, знайшли тисячі кілограмів незаприходуваного хлібу».

У с.Каленники Решетилівського р-ну Харківської області уповноважений РПК секретар РК ЛКСМУ Демиденко «зумів вскрити куркульський саботаж, створити чесний колгоспний актив і за його допомогою виявити зłodіїв, що ховають і розкрадають хліб»¹⁰⁹.

Як писав «Комсомолец України» 28 грудня 1932р., Кадіївська організація ЛКСМУ мобілізувала

всі свої сили на виявлення розкраденого куркулями, ледарями та іншими хліба. По всіх комсомольських осередках утворено бригади, які мають щоденні завдання і щовечора контролюють наслідки проведеної роботи»¹¹⁰.

Комсомол виступав ініціатором нових методів роботи по викачці хлібу у селян. Так, в Харківській області було запроваджено т. зв. «соціалістичний квиток» ударної бригади хлібозаготівель, соціалістичний вексель по одноосібному сектору. Ударники перевиконували свої зобов'язання, забіраючи у зубожілих селян останній хліб.

Хлібозаготівельна кампанія 1932р. супроводжувалася грубими порушеннями закону. Всілякі насильства, знущання над селянами мали масовий характер. Далеко не останніми у цьому були й молоді активісти. Так, в с.Сурсько-Михайлівське Солонянського р-ну Дніпропетровської обл. секретар комсомольського осередку Котенко брав участь у гвалтуванні дівчат, побитті селян, за що був засуджений «аж» на 3 роки¹¹¹. Одеський ОК ЛКСМУ повідомляв у грудні 1932р. С.Андреева, що в області маються «факти перегинів «лівацького» толку». Група комсомольців с.Дружелюбівка Добровеличковського р-ну займалася «заялюванням», знущанням над колгоспниками», чинила «самосуд і збройні напади на окремих членів колгоспу. Були факти поголовних обшуків»¹¹². Засуджуючи «перегини» правлячий режим в той же час сам їх інспірував, вимагаючи виконання плану хлібозаготівель за будь-яку ціну.

Разом з тим було багато випадків, коли молодь, у т. ч. комсомольці, виступала проти злочинної хлібозаготівельної політики, не хотіла приймати участь у грабунку селян.

У документах керівних комсомольських органів, на шпальтах спілчанських газет наводилася значна кіль-

кість фактів, коли молоді люди говорили про нереальність хлібозаготівельних планів, чинили «саботаж» хлібозаготівлям. Так, на зборах Харківського активу, ген. секретар ЦК ЛКСМУ С. Андреев звертає увагу на такі «зрадницькі дії»: «Комсомольці осередку «Зірка Революції» Тростянецького р-ну намагалися зірвати виконання плану хлібозаготівель, підбурювали голову колгоспу, щоб він не виконував плану.

В с. Яремівка Вовчанського р-ну секретар осередку... всю увагу зосередив на боротьбі проти хлібозаготівель.

Секретар осередку колгоспу ім. III Вирішального Хорольського району... став на шлях розкладу осередку, організував групу комсомольців, які систематично виступали проти плану хлібозаготівель»¹¹³.

Канівський РК ЛКСМУ інформував, що в ряді осередків району їх секретарі і рядові комсомольці були «першими організаторами саботажу»¹¹⁴.

Секретар Чернігівського ОК ЛКСМУ писав С. Андрееву, що в області є «масові випадки відмови від участі у хлібозаготівлях, більша частина з них мотивують, що не хочуть грабувати селян»¹¹⁵.

Майже щодня таврував «зрадників» та «опортуністів» центральний орган ЦК ЛКСМУ Терпенівський р-н Дніпропетровська області: «Секретар райкому Логінов робить «науково-обгрунтований» висновок, що в районі хліба мало. Не дав згоду організувати комсомольців на організацію червоних валок ім. Жовтневих свят». («Комсомолец України», 11 листопада 1932р.).

В Харківській області деякі секретарі колгоспних осередків «виступили в ролі куркульських агітаторів, галасували про нереальність планів» («Комсомолец України», 27 листопада 1932р.). У газеті публікувалися «списки зрадників». Наприклад, секретарів осередків та комсомольців Якимівського р-ну на Дніпро-

петровщині, які «злигалися з класовим ворогом — куркулем й в унісон йому досі співають куркульську пісню про неможливість виконання плану хлібозаготівель» («Комсомолец України», 12 грудня 1932р.).

І хоча в багатьох випадках ярлик «зрадника» навішували лише за невиконання плану хлібозаготівель, безумовно, значна частина молоді була незгодна з антинародною, згубною хлібозаготівельною політикою правлячого режиму, намагалася чинити їй опір. Щоправда, він мав головним чином пасивний характер. Молоді люди говорили про неможливість виконання хлібозаготівельного плану, відмовлялися від участі або мляво діяли під час хлібозаготівок. Так званий «саботаж» зводився до того, що молоді селяни намагалися допомогти залишити на селі хоча б мінімум хліба чи іншого їстівного.

Як і раніше, правлячий режим пояснював небажання комсомольців приймати участь у його злочинах проти українського села засміченістю лав комсомолу України. Тому ЦК ЛКСМУ, в уже згадуваній нами постанові від 21 листопада прийняв рішення: «Провести чистку ряду сільських комсомольських організацій, де особливо виявилось зрощення комсомольців із куркульством, петлюрівщиною, зрада окремих комсомольців інтересів пролетарської держави та колгоспного руху... Чистка повинна звільнити комсомол від класово-чужих елементів, що розклалися, від тих хто не бореться за виконання планів хлібозаготівель...»¹¹⁶. Чистку мали провести перш за все в Снігурівському і Фрунзівському р-нах Одеської обл., Солоненському, Васильківському і Велико-Лепетихінському р-нах Дніпропетровської обл., які особливо відставали у виконанні планів хлібозаготівель.

У Велико-Лепетихінському р-ні з 36 перевірених секретарів осередків 22 було знято з роботи і 20 виключено з комсомолу. Формулювання були такими:

Прокоф'єв І. — секретар осередку с. Н. Рогачин організував зрив хлібозаготівель, підривав колгоспне будівництво; Лещенко О. — член бюро осередку, секретар правління колгоспу — організував саботаж хлібозаготівель¹¹⁷. У Снігурівському р-ні секретар осередку с. Баратовки Олейленко організував групу комсомольців, які боролися проти хлібозаготівель. З 17 комсомольців, що проходили чистку — 13 виключені¹¹⁸. Найвищий відсоток виключених був у Васильківському р-ні: з 1 600 комсомольців 607 «вичистили» з лав ЛКСМУ¹¹⁹. Всього по 5 районам було виключено 1314 комсомольців (або 30,9%)¹²⁰

Чистки, хоча у менших масштабах, проводилися й в сільських осередках інших областей. Так, постановою Київського ОК ЛКСМУ було вирішено провести чистку 12 осередків у 8 районах Київщини¹²¹, а постановою Харківського ОК ЛКСМУ — трьох осередків с. Кам'яні Потоки Кременчуцького р-ну¹²².

Крім того, сотні членів ЛКСМУ було виключено з його лав у організаціях де чистка офіційно не проводилася. Наприклад, у деяких осередках Кобеляцького р-ну Харківської обл. їх нараховувалося по 5 — 8 чоловік¹²³.

Репресивні заходи не минули й комсомольське керівництво середньої ланки. Так, постановою Харківського ОК ЛКСМУ за «двурушництво», «проведення куркульської лінії» знято та виключено з лав комсомолу секретаря Кобеляцького РК Коробченка¹²⁴. Згідно постанови ЦК ЛКСМУ «за саботаж хлібозаготівель» така ж доля спіткала секретаря Баштанського РК Одеської обл. Шапчинського (пізніше його було віддано під суд)¹²⁵. За 6 місяців, тобто до лютого 1933р., було замінено 182 секретаря райкомів ЛКСМУ Як зазначав генеральний секретар ЦК комсомолу України С. Андрєєв, багато з них «опинилися

в таборі наших ворогів і разом з ними іноді вели боротьбу під буржуазно-націоналістичними гаслами»¹²⁶.

На всю потужність працювала безжалісна більшовицька каральна машина. Тисячі голодних селян, серед яких було багато молоді, навіть підлітків засудили за сумнозвісною постановою від 7 серпня 1932р. Тільки з 25 листопада по 31 грудня того ж року суди винесли 1 113 смертних вироків¹²⁷. На Україну насувався жахливий голодомор, жертвою якого стали сотні тисяч юнаків та дівчат.

* * *

24 січня 1933р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову про парторганізацію України, яка звинувачувалася у невиконанні плану хлібозаготівлі. Послідували й «організаційні висновки»: знято з посад керівників ряду обласних партійних організацій, другим секретарем ЦК КП(б)У призначено П.Постишева. Зміни у вищому партійному керівництві республіки не оминули й комсомол. Майже повністю оновився склад бюро Центрального комітету, Харківського, Дніпропетровського та Одеського ОК ЛКСМУ. На лютому 1933р. пленумі ЦК комсомолу республіки було визнано, що ЛКСМУ «не виявилася на належній висоті в період хлібозаготівель, не змогла організувати робітничу та колгоспну молодь на успішне виконання цієї серйозної господарчо-політичної кампанії», а ряд осередків, комсомольців «зрослися з куркульсько-петлюрівським елементом, разом з ним вели боротьбу проти заходів партії». У своїй постанові пленум вже в котре закликав усіх комсомольців, робітничу та колгоспну молодь «нещадно викривати й боротися з класовим ворогом»¹²⁸.

Незважаючи на те, що все більше селян гинуло від голоду, партійно-державне керівництво не припиняло тиску на село. На порядок денний стає «боротьба за

насіння». Не залишився осторонь і комсомол. У своєму виступі перед помічниками начальників політвідділів МТС по роботі з комсомолом 17 січня 1933р. генеральний секретар ЦК ЛКСМУ С.Андреев говорив: «На селі хліб, без сумніву, є. Він розпорошений, прихований, розбазарений — його треба буде взяти... Всякі балачки і надії на те, що держава дасть хоча б скільки-небудь насіння є злочинні балачки, шкідливі для справи, дезорганізуючі, з якими потрібно вести найзапеклішу боротьбу»¹²⁹.

Комсомольці та молодь повинні були прийняти участь у збиранні насінневих фондів, шляхом виявлення і вилучення «розкраденого, схованого та незаконно розданого хлібу». Але в селі хліба просто не залишилося, і всі намагання заповнити насінневі фонди за рахунок остаточно пограбованих, вмираючих від голоду селян були приречені на невдачу. Це вимусило сталінське керівництво визнати «продовольчі ускладнення в окремих районах» України і Північного Кавказу і надати їм насінневу позичку. Але й у цьому випадку воно намагалося прикрити свої злочини лицемірною фразеологією. До «ліквідації продовольчих ускладнень» широко залучалися комсомольці. Зокрема, вони повинні були встановити контроль за «правильним» розподілом насінневої позички, з тим, щоб вона, в першу чергу, була видана колгоспному активу. Разом з тим, члени ЛКСМУ повинні були пояснювати голодуючим селянам, що ускладнення переживають лише ті колгоспи, в яких «діяв класовий ворог, панували безгосподарність, крадіжки тощо». ЦК ЛКСМУ зобов'язав їх також надати необхідну допомогу органам ДПУ та міліції в очищенні «районів, залізниць від різних елементів, що блукають по району, станціям, залізниці»¹³⁰.

Свого апогею голодомор досяг у травні — липні 1933р. Тільки за офіційними даними у ці місяці в

УСРР померло майже 900 тис. чол. Значну частину з них складали молоді люди, в першу чергу діти та підлітки. Голодуючі селяни навіть під загрозою найсуворіших покарань, що передбачала сумнозвісна постанова «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932р., намагалися красти зерно, картоплю та інше їстівне на колгоспних ланах.

У цей час молодь широко залучалася до виконання дуже не простого в моральному відношенні завдання охорони врожаю та боротьби з розкрадачами. Постанова ЦК ЛКСМУ від 19 липня 1933р. закликала комсомольців та колгоспну молодь: «Підняти класову пильність, ... мобілізувати кожного... на найсуворішу охорону недоторканої соціалістичної власності..., на саму нещадну боротьбу з ворогами народу, злодіями»¹³¹.

У своєму виступі на виробничій нараді у радгоспі «Червоний Перекоп» Каховського р-ну генеральний секретар ЦК ЛКСМУ С.Андреев також головну увагу зосередив на боротьбі з «класовим ворогом» під час збиральної кампанії: «Треба бути насторожі, оглядатися навколо себе, викривати ворогів, жорстоко їх покарати рукою пролетарської диктатури»¹³². Отже, правлячий режим через верхівку комсомолу закликав молодь викривати і жорстоко карати ворогів, тобто втративших надію голодуючих селян, для яких єдиним порятунком не стільки для себе, як для своїх дітей, було піти на злочин.

По всій республіці створювалися комсомольсько-молодіжні дружини по охороні соціалістичної власності. Ініціатором цього руху виступила Дніпропетровська організація комсомолу. До 15 липня 1933р. в області було створено 699 таких дружин¹³³. А всього за даними по 139 районах їх налічувалося 6 061¹³⁴. В

окремих районах «забезпеченість колгоспів дружинами становила 60 — 100 та вище відсотків». Згідно повідомленням ЦК ЛКСМУ було чимало фактів затримання дружинниками «крадіїв, що зрізували колоски, крали зерно під час обмолоту, крали картоплю та інше колгоспне майно». Наводилися і конкретні приклади. В с.Пришиб Кременчуцького р-ну Харківської обл. дружинники спіймали мати та 15-річну доньку, які «зрізали колоски, за тогорічною звичкою». В с.Криворучки Антонівського р-ну Вінницької обл. комсомольська дружина зловила двох колгоспниць, що зрізали колоски. В Миколаївському р-ні Одеської обл. 90 відсотків усіх спійманих розкрадачів затримали комсомольці¹³⁵. Дружина колгоспу ім. Т.Шевченка Генічеського р-ну піймала більше семи чоловік крадіїв, переважно жінок, яких засудили від чотирьох і більше років¹³⁶.

Навіть ці декілька прикладів дають уявлення про те, з яким саме «класовим ворогом» боролися юнаки та дівчата, що охороняли соціалістичну власність. Можливо в очах більшості своїх односельців, ці жінки і виглядали злодійками. Але вражає жорстокість з якою правлячий режим розправлявся з такими ось дрібними крадіями. Залучалася до цих судових розправ і молодь. Так, уже згадувана нами постанова ЦК ЛКСМУ від 19 липня пропонувала: «Добитися прискорення судів, Комсомольським організаціям виділити на допомогу прокуратурі з числа кращих активістів добровільних слідчих з тим, щоб суди проводити не пізніше 48 годин після затримання крадія, ... проявити ініціативу в організації показових судів»¹³⁷

Крім участі в комсомольсько-молодіжних дружинах багато молодих колгоспників працювали об'їзниками, вартовими тощо. Ними також було затримано чимало селян. Так, у Якимівському р-ні Дніпропет-

ровської обл. комсомолец-об'їзчик Яша Берізов лише за червень спиймав 4 чоловіки¹³⁸.

За повідомленням Чернігівського ОК ЛКСМУ об'їзчики-комсомольці в багатьох місцях ловлять «перукарів», запобігають випадкам зрізання колосків та викопування картоплі¹³⁹.

Як і під час колективізації, до боротьби з «розкрадачами соціалістичної власності» широко залучалися й діти. 31 серпня було проведено розширене засідання бюро ЦК ЛКСМУ спільно з піонерами — кращими ударниками по збиранню та охороні врожаю. Наступного дня їх прийняв секретар ЦК КП(б)У П.Постишев. Дуже сумно читати про те, як піонери розповідають, що «ставили вимогу перед радянською владою», щоб затриманих ними крадіїв засуджували. А хлопчик з Бердичівського р-ну в бесіді з П.Постишевим, розповівши про те, що зловив багато розкрадачів, далі заявив, що на його думку, їх треба карати більш суворо і правління та сільрада роблять це «не так, як слід»¹⁴⁰.

Правлячий режим ставив перед молоддю завдання боротися з «класовим ворогом» не тільки на колгоспних ланах, але й у лавах комсомолу і навіть більшовицької партії. На листопадовому 1933р. об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У С.Андреев повідомив, що протягом року була проведена «велика робота по очищенню лав ЛКСМУ і керівних кадрів від класово-чужих елементів». Разом з тим він зауважив: «Думати про те, що ми вже всіх класово-чужих елементів вигнали з наших лав — це цілковито неправильно. Нам необхідно класову пильність комсомолу завжди і всюди тримати так, щоб кожен комсомолец... завжди і всюди допомагав партії запобігати діям класового ворога»¹⁴¹.

Протягом року чистка лав ЛКСМУ проводилася не тільки в сільських, але й у міських осередках спілки.

Так, у Макіївці на з-ді ім. М.Томського серед комсомольців було виявлено близько 100 «класово-ворожих елементів», багато з яких знаходилися в керівництві. Надзвичайно «засміченими», на думку комсомольського керівництва, виявилися осередки Макіївських педагогічного та металургійного технікумів. А тільки на одній шахті ім. Артема з комсомолу вичистили 27 «куркулів»¹⁴². Формулювання при виключенні з лав ЛКСМУ були самими різноманітними. Наведемо деякі з них. О.Мукашів — виключений Донецькою КК 14.XI.1933р. за антирадянський виступ: «Затискують робітників та селян так, що якщо правду хто скаже, так його відразу до ДПУ». Та ж Донецька КК 1.XI.1933р. виключила з лав ЛКСМУ Г. Глуценка за твердження, що наука безкласова і мости та блюмінги можна будувати і без лєнінізму. Ренич Н. — виключений Горлівським ГК комсомолу за контрреволюційний виступ, що в СРСР є експлуатація і експлуатують комуністи¹⁴³.

Після червневого 1933р. пленуму ЦК ЛКСМУ на перший план висувається боротьба з «українським буржуазним націоналізмом та націонал-ухильництвом». З трибуни пленуму пролунала критика М.Скрипника. Було визнано, що в лави комсомолу пролізли «петлюрівські лазутчики», а серед студентства виявляються «націоналістичні тенденції». В недостатній пильності звинуватили комсомольські осередки ВУАН, київської кінофабрики. Пленум закликав комсомольців бути пильними, виявляти «ворогів, що хочуть отруїти отрутою націоналізму робітничу та колгоспну молодь»¹⁴⁴.

У комсомолі почалися пошуки «націоналістів», у першу чергу у вузах, наукових та культурно-просвітницьких закладах. Зокрема, їх було знайдено в інституті літературознавства ім. Т.Шевченка. У серпні

1933р. ЦК ЛКСМУ прийняв постанову, якою виключив з лав спілки двох працівників цього закладу.

Особливо боротьба з «націоналізмом» посилилася після листопадового 1933р. об'єданого пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У, на якому було визнано, що «в даний момент головною небезпекою є місцевий український націоналізм». Це положення стало ключовим у роботі комсомолу республіки. Як зазначав генеральний секретар ЦК ЛКСМУ С.Андреев, «націоналістичний ухил Скрипника» проник і в комсомол. Націоналісти «пролізли до керівних спілкових органів, займали помітні ділянки, пов'язані з безпосередньою роботою комсомолу по вихованню комсомольців та молоді». Наприклад, в керівництво видавництва «Молодий більшовик», комсомольські газети та журнали¹⁴⁵. У націоналістичних, контрреволюційних виступах було звинувачено комсомольця Королівського, який викладав у Харківському держуніверситеті і використовував у своїх лекціях деякі положення М.Волобуєва. За «націоналістичні» вислови, що партія проводить русифікаторську політику, з лав ЛКСМУ було виключено працівника Істпарту Ляшенка¹⁴⁶.

Підбиваючи підсумки боротьби за «чистоту лав» ЛКСМУ, генеральний секретар її ЦК у січні 1934р. доповідав на XIII з'їзді КП(б)У, що за останні 15 місяців у республіці виключено з комсомолу як «класово-чужих, куркульсько-петлюрівських націоналістичних елементів» 18 638 чол.¹⁴⁷. З 1932 — 1933 рр. у лавах спілки з наростаючою силою йде пошук ворогів, апогеєм якого стане «очищення» періоду «ежовщини».

Молодь приймала участь у пошуку «ворогів», «націоналістів» не тільки в своєму середовищі. Бюро ЦК ЛКСМУ закликала комсомольські організації «активно допомагати партії в виявленні і нещадному вигнанні з усіх ділянок соціалістичного будівництва культу-

рного фронту, органів народної освіти і шкіл усіх буржуазно-націоналістичних, петлюрівських, шпигунських елементів»¹⁴⁸.

Правлячий режим намагався залучити молодь до чистки партійних організацій, що проводилися в 1933р. у Київській, Донецькій, Одеській і Вінницькій областях. У своїй постанові «Про участь комсомольських організацій Ленінського р-ну (Київ) та Іл'їчівського (Одеса) в чистці партії» (19 липня 1933р.). ЦК ЛКСМУ вказав на необхідність «особливу увагу всіх організацій звернути на надання активної допомоги комісіям по чистці у викритті класово-ворожих, націоналістичних елементів, що прикривають свою контрреволюційну роботу партійними білетами»¹⁴⁹. Виконуючи такі настанови, молодь підключалася до «полювання на відьом» тепер уже в лавах КП(б)У. Наприклад, під час чистки комсомольський осередок музейного містечка Києва «викрив ворожу зграю, що працювала в музеях міста»¹⁵⁰.

Тих комсомольців, які намагалися виступити на захист своїх старших товаришів, чекало виключення з лав ЛКСМУ. Так, Вапнярський РК спілки виключив Г.Абрамова за те, що під час чистки партії він «захистив троцькіста — директора школи Криворучко, замість того, щоб викривати троцькіста — став на його захист»¹⁵¹. Донецька КК ЛКСМУ виключила з лав спілки М.Чернишова за організацію подання колективної заяви комісії по чистці проти виключення з лав партії секретаря партосередку¹⁵².

* * *

Доба «великого перелому» ототожнюється в історичній свідомості не тільки з насильницькою колективізацією, жахливим голодомором, згортанням українізації, але й з індустріалізацією. Значний внесок в економічний розвиток УСРР у ці роки зробила молодь. Постійно зростала питома вага молодих робіт-

ників у ключових галузях промисловості. Так, на 1 жовтня 1933р. вони складали 43,1 % від усіх працюючих у кам'яновугільній промисловості, 36,6 % — у металургії, 41,1 % — у машинобудуванні (на 1 січня 1930р. відповідно — 33,4 %; 25,7 %; 21,1 %) ¹⁵³. Всього на 1 січня 1933р. в промисловості УСРР працювало 585,8 тис. юнаків та дівчат віком від 16 до 23 років, тобто 40,7 % всіх робітників (на 1 січня 1930р. — 213 тис. (25,9 %)). 260 тис. було зайнято у будівництві (дані на 1 жовтня 1932р.) ¹⁵⁴.

Автор не ставить за мету всебічно висвітлити внесок молоді в економічний розвиток республіки, (в радянській історіографії міститься досить багатий фактологічний матеріал з цього питання), а хотів би зупинитися лише на деяких аспектах, що залишалися поза увагою дослідників історії комсомолу.

Сталінський варіант першого п'ятирічного плану передбачав величезний темп зростання промисловості. Він ґрунтувався не на економічних законах, а лише на волюнтаристських рішеннях вождя. Правлячий режим вимагав від трудящих докласти всіх зусиль для дострокового виконання абсолютно нереальних сталінських директив. У першу чергу це стосувалося молоді. Саме у цей період з'являється вираз «трудоий фронт». Молодь перетворилася на «штурмову бригаду» по ліквідації численних проривів, що все частіше виникали в радянській економіці. Для поповнення лав бійців цього «трудоого фронту» правлячий режим за допомогою комсомолу запроваджував мобілізації юнаків та дівчат. Іншим джерелом, за рахунок якого зростала кількість молодих будівників соціалізму, були молоді селяни, що тікали від колективізації, розкуркулення та голоду.

Партійно-державне керівництво залучало молодь до втілення в життя найважливіших і найскладніших проектів. Так, на будівництві ХТЗ працювало 25 тис.

юнаків та дівчат, Дніпрогесу — 7 тис.¹⁵⁵. Більш ніж 25 тис. молодих людей було мобілізовано на шахти Донбасу. Але, закликаючи молодь віддати всі сили для побудови економічного фундаменту соціалізму, правлячий режим майже не звертав уваги на те, щоб забезпечити їй відповідні умови для життя і праці. Держава заощаджувала кошти перш за все за рахунок людей. Далеко не всі юнаки та дівчата витримували такі надзвичайно тяжкі умови в яких вони опинялися на будівництві, на шахті і т.д. Вони «дезертували» з новобудов, відмовлялися йти у забій навіть під загрозою виключення з лав комсомолу. Але більшість молодих людей, не зважаючи ні на що, все ж залишалися на «трудовому фронті» і виявляли справжню мужність і навіть героїзм.

Не одне покоління радянських юнаків та дівчат виховалося на прикладах самовідданої праці молодих будівників Дніпрогесу, ХТЗ та інших новобудов першої п'ятирічки. Але навряд чи хто замислювався, чому замість того, щоб працювати по нормальному виваженому графіку, застосовувати відповідні засоби механізації, вони вимушені були проводити «штурмові ночі», «штурми проривів» тощо, досить часто будувати гіганти індустрії майже вручну. Віддаючи належне юним ентузіастам, ми повинні пам'ятати, що більшість труднощів, з якими вони зустрічалися і які героїчно долали, була зумовлена авантюристичною, непередуманою політикою сталінського керівництва щодо темпів індустріалізації.

Безпосередню відповідальність за участь молоді в розвитку економіки країни партійно-державне керівництво покладало на комсомол. Якщо раніше економічна робота спілки зводилася, головним чином, до захисту соціально-економічних інтересів молодих трудівників, то тепер на перший план виходить боротьба за виконання конкретних народногосподарських за-

вдань. З'являється навіть термін господарська робота комсомолу. Перед ним ставилося завдання зробити питання народногосподарського будівництва головним у роботі ВЛКСМ (і відповідно ЛКСМУ). Молодіжна більшовицька спілка перетворювалася у своєрідного бригадира, який керував працею юнаків та дівчат. Вона переймала на себе функції державних та господарських органів, зокрема проводила набір молоді на виробництво та новобудови. Комсомол втручався у вирішення питань виробництва, які повинен був вирішувати інженерно-технічний, господарський персонал. Постанови, циркулярні листи ЦК ЛКСМУ та його бюро часто нагадували інструкції по організації праці на виробництві. В той же час питання про захист соціально-економічних інтересів молоді майже зникають з поля зору комсомолу.

Напружена праця у тяжких умовах вимагала відповідної матеріальної винагороди. Але життєвий рівень молодих трудівників не тільки не зростав, а навпаки знижувався. Будь-які розмови про підвищення платні, перегляд розцінок, виробничих завдань характеризувалися як рвацькі і навіть ворожі. Правлячий режим вимагав від молоді все нових і нових жертв в ім'я світлого майбутнього. Жертовність стала постійною вимогою, своєрідним кодексом честі молодого будівника соціалізму. Юнаки та дівчата віддавали всі свої сили, здоров'я, а іноді навіть життя заради побудови соціалізму, що цинічно використовував більшовицький режим, який розглядав їх лише як «гвинтики» та «гайки».

Для успішного здійснення економічних планів правлячий режим потребував значної кількості нових кваліфікованих робітничих та інженерно-технічних кадрів. Головним джерелом їх поповнення була молодь. Вузи та технікуми працювали за скороченими програмами. Політика обробітнення вищої школи,

яка набула гіпертрофованих форм, привела до того, що ступінь освіченості не відігравала вирішальної ролі при вступі до учбових закладів. Це не могло не позначитися на якості підготовки нових інженерно-технічних кадрів. Також прискореними темпами, на шкоду якості навчання, готувалися й кадри кваліфікованих робітників. Потрапивши на виробництво, не маючи відповідної кваліфікації та досвіду молоді робітники, інженери та техніки повинні були вирішувати складні виробничі завдання. Виконання плану за будь-яку ціну вело до порушення технології, псування устаткування, аварій. Всі такі випадки пояснювали ворожими діями, саботажем. Саботажниками було оголошено чимало молодих спеціалістів та робітників. Наприклад, якщо юнак, що недавно прийшов на виробництво, зіпсував верстат, цього було достатньо, щоб звинуватити його в саботажі та віддати до суду. Йшов пошук «контрреволюційних угруповань» серед молодих робітників та спеціалістів. Так, до 1933р. на шахті ім. Артема (Лисичанський р-н) нібито протягом трьох років діяла група з 28 молодих робітників на чолі з головним інженером комсомольцем Улановим, яка проводила «лінію на те, щоб зірвати видобуток вугілля, призупинити роботу шахти, завалити шурф», псувала механізми тощо¹⁵⁶. В подальшому такі пошуки не припинялися і вже сотні молодих ентузіастів, які створювали економічну могутність країни, будуть звинувачені у ворожій діяльності, саботажі та репресовані. Такою була віддяка правлячого режиму за всі їх нестатки та непомірну працю в ім'я побудови соціалізму.

* * *

Верхівка більшовицького режиму на чолі з Й.Сталіним розуміла, що для «остаточної перемоги соціалізму» недостатньо тільки здійснити докорінні

зміни в усіх галузях соціально-економічного та суспільно-політичного життя. Необхідно було створити новий тип людини, здатної беззаперечно виконувати будь-які її вказівки. Підростаюче покоління розглядалося як найкращий вихідний матеріал для виконання цього завдання. На виховання нової людини спрямовувалися всі зусилля могутньої пропагандистської машини тоталітарного режиму. З перших років життя підростаюче покоління країни Рад опинялося під своєрідним ідеологічним пресом, який деформував його свідомість. Молодь виховували у дусі більшовізму, прищеплювали їй віру у світле майбутнє. Взамін християнства, правлячий режим насаджував свою комуністичну релігію. Юнакам та дівчатам тлумачили про те, що вони повинні самовіддано працювати, йти на всілякі жертви, відмовлятися від свого власного «я» заради побудови земного раю комунізму. Це положення було головним у всій системі формування свідомості нової людини.

Правлячий режим вимагав виховувати молодь з так званих класових позицій. Заперечувалися загальнолюдські цінності, норми християнської моралі, а прийнятним вважалося лише те, що йде на користь пролетаріату та його диктатурі. Юнаки та дівчата повинні були розглядати всі свої вчинки, відношення до того, що відбувається навкруги виключно з класової точки зору.

Комуністичне виховання було цілковито пов'язане з боротьбою з «ворогами» робітничого класу та «зрадниками» його інтересів. Від молоді вимагалось шукати їх не тільки серед представників «ворожих класів», але й серед найближчих родичів та товаришів. Як казав генеральний секретар ЦК ЛКСМУ С.Андреев: «Навіть про своє особисте хвилювання, з приводу будь-якої людини я повинен довести до відома партії, відносно її відношення до лінії партії, настроїв

по національному та іншим питанням»¹⁵⁷. Підростаюче покоління з дитинства навчали, що цілком припустимо і навіть необхідно шпигувати, доносити, якщо це йде на користь робітничому класу. Більше того, неповадження про «ворожі» настрої та дії вважалося тяжкою провинною, навіть злочином.

Молоді прищеплювалося бінарне мислення: усі явища життя мали тільки два кольори — білий та чорний, ніяких напівтонів не визнавалося. Молоді радянські люди не мали права на сумніви, власну точку зору. За них усе вирішувалося зверху, а юнаки та дівчата повинні були сліпо вірити у мудрість партійно-державного керівництва та чолі з «геніальним» Й.Сталіним. Радянську молодь виховували у дусі беззаперечної покори правлячому більшовицькому режиму. Юнаків та дівчат намагалися перетворити у «гвинтики», з якими можна було проводити будь-які маніпуляції.

З раннього дитинства підростаюче покоління виховувалося у дусі колективізму, колективної відповідальності. Колективізм взводився у абсолют, а індивідуальність пригнічувалася. Не могло існувати власної точки зору, а тільки колективна. Колектив завжди був правий. Знаходячись у колективі юнаки та дівчата повинні були марширувати єдиним строем, підкорятися загальній дисципліні, вказівкам керівництва, в них придушувалася власна ініціатива та індивідуальні особливості.

Особливе місце у вихованні нової людини посідав комсомол. Більшовицька молодіжна спілка перетворилася в своєрідне чистилище через яке повинні були пройти сотні тисяч юнаків та дівчат на шляху до комуністичного раю. Вона була школою комунізму, у якій молоді люди виховувалися в абсолютно визначеному напрямі, у дусі більшовизму. Комуністичні ідеї, що прищеплювалися членам ВЛКСМ (ЛКСМУ) яв-

ляли собою набір ідеологічних стереотипів та закостенілих істин, віра у які була обов'язковою. Про це, зокрема, писала стара більшовичка О. Коллонтай: «Юнаки та дівчата напам'ять заучують... передовиці «Правди» та без критики, як догму проводять їх у життя. Нове покоління зневажає абстрактні суперечки, пошуки істини, їм усе ясно»¹⁵⁸. Разом з тим, багатом молодим людям імпонувала сильна політика Й. Сталіна, простота та прямолінійність його суджень, а відповідна ідеологічна робота в лавах спілки робила їх схильними до прийняття тоталітарної системи.

Як важлива складова частина правлячого режиму, комсомол мав потужні важелі ідеологічного впливу на підростаюче покоління. Він контролював молодіжні засоби масової інформації та видавництва, літературні та мистецькі об'єднання. Комуністична спілка, виконуючи вказівки більшовицького керівництва, визначала, яку інформацію повинна була отримувати молодь, які книжки читати, які п'єси чи кінофільми дивитися тощо. Юнаки та дівчата сприймали той духовний поживок, який їм приготував правлячий тоталітарний режим. Ніякої альтернативи молоді люди практично не мали.

Важливе місце у формуванні відношення до подій, що відбувалися у той час мали засоби масової інформації. Молодіжна, (тобто комсомольська), преса цілком і повністю підтримувала політику правлячого режиму і відповідним чином орієнтувала своїх читачів. Ще в 1925р. Й. Сталін, звертаючись до членів редакції. «Комсомольської правди», писав, що ця газета «не є дискусійний орган, а орган, насамперед, позитивний. Орган, що дає читачеві загальноприйняті партією лозунги і положення»¹⁵⁹.

Молодь, як і усі радянські люди, не мала інформації про дійсну ситуацію в країні, (досить пригадати замовчування голодомору 1932 – 1933 рр.), про про-

цеси, що відбуваються у різних сферах життя суспільства. Тільки таким чином правлячий режим міг підтвердити, що веде країну у вірному напрямку по шляху соціалізму.

У літературі і мистецтві молодь орієнтували не на сприйняття високохудожніх творів, а на те, щоб вона, перш за все, відповідали пануючим ідеологічним стереотипам. Насаджувалося негативне відношення до «непролетарської» культури та її носіїв. У літературних та мистецьких творах вишукувалися ідеологічні помилки, невірне трактування тих чи інших явищ. У попередніх розділах ми більш детально зупинялися на прикладах втручання комсомолу України в процеси, що відбувалися у культурному житті республіки, у літературу та мистецтво. Подібна практика була характерною й для подальшої ідеологічної роботи спілки.

Отже правлячий режим доклав чимало зусиль для того, щоб виховати підростаюче покоління у потрібному більшовикам дусі. В певній мірі йому це вдалося. Молоді люди країни рад мали чимало спільних рис з молоддю інших країн, що виховувалися в умовах тоталітаризму. Але в той же час, більшовицькому режиму не вдалося до кінця вихолостити з них найкращі людські якості, моральні цінності, зумовлені національною ментальністю, які переходять від покоління до покоління. Саме це допомогало новому поколінню радянських людей перебороти всі труднощі, перемогти в найкривавішій війні, підняти з руїн українські міста та села.

* * *

Молодь відіграла помітну роль у житті УСРР в добу «великого перелому». Насильницька колективізація і розкуркулення, індустріалізація, злочинна хлібозаготівельна політика, наступ на українську культуру та церкву — в усіх головних подіях 1928

1933 рр., докорінно змінивших життя українського народу, молоде покоління приймало найактивнішу участь. Правлячий режим робив усе можливе, щоб залучити на свій бік якомога більше юнаків та дівчат, використати їх енергію, ентузіазм, віру у світле майбутнє для досягнення своїх цілей.

Головним провідником більшовицького впливу на молодь був комсомол. Як породження та важлива складова частина тоталітарного радянського режиму комуністична спілка молоді виконувала у молодіжному середовищі не тільки роль громадської організації, а й філії більшовицької партії та здійснювала державні функції. Об'єднуючи в своїх лавах усе більше юнаків та дівчат (з 1928 по 1933 рр. кількість членів ЛКСМУ виросла більше ніж у 2,5 рази), виконуючи настанови верхівки правлячого режиму, комсомол намагався зробити все молоде покоління єдиномислячим, єдиноорганізованим, діючим згідно єдиних вказівок. В цей період комсомол був у епіцентрі суспільно-політичного життя, старанно виконував директиви вищих партійних органів, досить часто на місцях, виступав ініціатором дій, що в подальшому характеризувалися як «ліві» перекручення. В той же час, певна частина спілчанської молоді не виявила «більшовицької твердості і непримиренності до ворогів», що привело до чисток комсомольських лав і репресивних заходів проти його членів. У період «великого перелому» серед комсомольців було досить багато людей не згодних з новим курсом правлячого режиму і саме вони стали першими жертвами репресій в його лавах.

Як і все суспільство, молодь УСРР опинилася неначе по два боки барикади. Чимало молодих людей вірою і правдою служили правлячому більшовицькому режиму, активно проводили в життя його новий курс. Але незважаючи на могутні важелі, що застосовував правлячий тоталітарний режим для поширення

свого впливу на молодь, значна її частина була незгодна з політикою воєнно-комуністичного штурму. Чимало юнаків та дівчат намагалися чинити їй опір, який, як правило, мав стихійний характер. Щоб упередити спроби молоді його організувати, тоталітарний режим за допомогою ДПУ фабрикував справи проти своїх дійсних та потенційних ворогів. В 1928-1933 рр. сотні молодих людей стали жертвами репресій. Голод 1932-1933рр., репресії проти «антирадянських, контрреволюційних» елементів значно підірвали опір політиці правлячого режиму і остаточно закріпили перемогу в УСРР тоталітарного більшовицького ладу.

ПОСИЛАННЯ

- 1 Сталін Й.В. Твори. - Т. 6. - С. 249 - 250.
- 2 Там же. - Т. 12. - С. 173 - 174.
- 3 Там же. - Т. 13. - С. 252.
- 4 Там же. - Т. 9. - С. 193 - 194.
- 5 В.И.Ленин, КПСС о партийном руководстве комсомолом. - М., 1976. - С. 88.
- 6 Сталін Й.В. Твори. - Т. 6. - С. 66.
- 7 Там же. - Т. 8. - С. 35, 37.
- 8 Дворічний шлях ЛКСМУ. - Харків, 1928. - С. 93.
- 9 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр.432. - Арк. 2.
- 10 Там же. - Спр. 296. - Арк. 15.
- 11 Там же. - Спр. 389. - Арк. 20.
- 12 Там же. - Спр. 296. - Арк. 36, 37.
- 13 Там же. - Спр. 360. - Арк. 3.
- 14 Там же. - Спр. 389. - Арк. 18.
- 15 Там же. - Арк. 16.
- 16 Там же. - Спр. 296. - Арк. 46 зв.
- 17 Там же. - Спр. 374. - Арк. 26.
- 18 Там же. - Спр. 296. - Арк. 41 зв., 42.
- 19 Там же. - Спр. 468. - Арк. 4.
- 20 Там же. - Спр. 359. - Арк. 29.
- 21 Там же. - Спр.296. - Арк. 42, 43.
- 22 Там же. - Спр. 373. - Арк. 4.
- 23 Там же. - Спр. 452. - Арк. 55.
- 24 Там же. - Спр. 296. - Арк. 42.
- 25 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3058. - Арк. 246, 266.
- 26 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 494. - Арк. 106 зв.
- 27 Плющ В. Боротьба за українську державу під советською владою. - Лондон, 1973. - С. 42, 43.
- 28 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 359. - Арк. 25.
- 29 Там же. - Спр. 374. - Арк. 34.
- 30 Там же. - Спр.366. - Арк. 2, 23.
- 31 Зірка. - 1928. 19 грудня.
- 32 ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3058. - Арк. 180, 181.
- 33 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 1369. - Арк. 85, 86.
- 34 Там же. - Спр. 332. - Арк. 292.
- 35 Там же. - Спр. 503. - Арк. 3.
- 36 Там же. - Спр. 359. - Арк. 21.
- 37 Там же. - Спр. 452. - Арк. 55.

- 38 Сталин И.В. О молодёжи. - М., 1937. - С. 89, 90.
- 39 ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. - К., 1969. С. 368.
- 40 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 430. - Арк. 5.
- 41 Там же. - Спр. 469. - Арк. 58.
- 42 Там же. - Спр. 302. - Арк. 277.
- 43 Комсомолец України. - 1928. - 29 січня.
- 44 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 430. - Арк. 12.
- 45 Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. - Т. 1. - К.; 1976. - С. 638, 640.
- 46 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 489. - Арк. 18.
- 47 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3184. - Арк. 18.
- 48 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 570. - Арк. 34.
- 49 Там же. - Спр. 577. - Арк. 31.
- 50 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3092. - Арк. 61.
- 51 Там же. - Спр. 3184. - Арк. 18.
- 52 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 546. - Арк. 10.
- 53 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3092. - Арк. 66.
- 54 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 489. - Арк. 14.
- 55 Там же. - Арк. 5.
- 56 Там же. - Спр. 546. - Арк. 15.
- 57 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3189. - Арк. 55 зв.
- 58 Там же. - Спр. 3190. - Арк. 44.
- 59 Там же. - Спр. 3154. - Арк. 18.
- 60 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 546. - Арк. 15.
- 61 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3190. - Арк. 45.
- 62 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 570. - Арк. 35, 36.
- 63 Там же. - Спр. 489. - Арк. 3.
- 64 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3092. - Арк. 66.
- 65 Там же. - Спр. 3189. - Арк. 62 зв.
- 66 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 489. - Арк. 3.
- 67 Там же. - Арк. 26.
- 68 Там же. - Спр. 546 - Арк. 10.
- 69 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 476. - Арк. 2.
- 70 Комсомолец України. - 1930. - 28 січня.
- 71 ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3185. - Арк. 2, 3.
- 72 Там же. - Арк. 40.
- 73 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 519. - Арк. 52.
- 74 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 1385. - Арк. 68.
- 75 Там же. - Спр. 3184. - Арк. 62.
- 76 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 567. - Арк. 26, 68.
- 77 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3108. - Арк. 37.
- 78 Там же. - Спр. 3189. - Арк. 151.
- 79 Там же. - Ф. 1. - Оп. 1. - Спр. 567. - Арк. 12, 17

- 80 Там же. - Спр. 489. - Арк. - 22.
81 Комсомолец України. - 1930. - 16 січня.
82 ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3184. - Арк. 9, 10.
83 Там же. - Арк. 148 зв.
84 Там же. - Спр. 3065. - Арк. 17, 18.
85 Підрах. автора. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3198. - Арк. 21, 26, 40, 48, 57.
86 Там же. - Спр. 3066. - Арк. 11.
87 Там же. - Спр. 3198. - Арк. 60 зв.
88 Там же. - Арк. 53, 58, 59.
89 Там же. - Спр. 3189. - Арк. 135.
90 Там же. - Спр. 3201. - Арк. 1 зв.
91 Там же. - Спр. 4320. - Арк. 33.
92 Там же. - Арк. 43, 44, 48.
93 Там же. - Спр. 3194. - Арк. 18.
94 Там же. - Спр. 3189. - Арк. 111, 139.
95 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 567. - Арк. 32.
96 Там же. - Спр. 375. - Арк. 247.
97 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 4287. - Арк. 36.
98 Там же. - Арк. 61, 64.
99 Там же. - Спр. 4320. - Арк. 28.
100 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 797. - Арк. 28, 35.
101 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 5482. - Арк. 12, 13.
102 Комсомолец України. - 1932. - 16 серпня, 8 вересня.
103 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 393. - Арк. 25, 26.
104 Там же. - Спр. 646. - Арк. 40.
105 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 5273. - Арк. 37, 38.
106 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 783 (а). - Арк. 147.
107 Там же. - Оп. 12. - Спр. 393. - Арк. 37.
108 Там же. - Оп. 1. - Спр. 668. - Арк. 36, 38.
109 Там же. - Спр. 841. - Арк. 2, 7.
110 Комсомолец України. - 1932. - 28 грудня.
111 ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 5489. - Арк. 5.
112 Там же. - Ф. 7. - Оп. 12. - Спр. 393. - Арк. 40.
113 Комсомолец України. - 1932. - 11 грудня.
114 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 818. - Арк. 117.
115 Там же. - Спр. 841. - Арк. 204.
116 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 5273. - Арк. 39.
117 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 813. - Арк. 27.
118 Там же. - Арк. 77.
119 Там же. - Спр. 668. - Арк. 8.
120 Там же. - Оп. 12. - Спр. 408. - Арк. 12.
121 Комсомолец України. - 1932. - 8 грудня.
122 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 814. - Арк. 237.

- 123 Там же. - Спр. 841. - Арк. 22.
124 Комсомолец України. - 1932. - 27 грудня.
125 ЦДАГО України. Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 814. - Арк. 319.
126 Там же. - Оп. 12. - Спр. 408. - Арк. 15.
127 Там же. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 5487. - Арк. 63, 90.
128 Там же. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 949. - Арк. 9, 19.
129 Там же. - Спр. 963. - Арк. 25.
130 Там же. - Оп. 12. - Спр. 430. - Арк. 3, 4.
131 Там же. - Оп. 1. - Спр. 894. - Арк. 66.
132 Комсомолец України. - 1933. - 21 липня.
133 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 841. - Арк. 68.
134 Там же. - Спр. 894. - Арк. 175.
135 Там же. - Спр. 911. - Арк. 12, 15.
136 Комсомолец України. - 1933. - 21 серпня.
137 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 894. - Арк. 69.
138 Комсомолец України. - 1933. - 21 серпня.
139 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 841. - Арк. 98.
140 Там же. - Спр. 955. - Арк. 23, 24.
141 Там же. - Спр. 870. - Арк. 13.
142 Там же. - Спр. 923. - Арк. 10, 11, 14.
143 Там же. - Спр. 1053. - Арк. 55, 119, 126.
144 Там же. - Спр. 879. - Арк. 36.
145 Там же. - Спр. 1020. - Арк. 9.
146 Комсомолец України. - 1933. - 20 грудня.
147 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 1020. - Арк. 9.
148 Там же. - Спр. 894. - Арк. 42.
149 Там же. - Арк. 76.
150 Там же. - Спр. 813. - Арк. 51.
151 Там же. - Спр. 1057. - Арк. 201.
152 Там же. - Спр. 1053. - Арк. 123.
153 Там же. - Спр. 1020. - Арк. 1.
154 Молодь УСРР. - К., 1936. - С. 15, 17, 30.
155 ЦДАГО України. - Ф. 7. - Оп. 1. - Спр. 1020. - Арк. 7.
156 Там же. - Спр. 1112. - Арк. 174.
157 Там же. - Спр. 903. - Арк. 126.
158 Куликова И.С. Заветные тетради А.М.Коллонтай. - // Вопросы истории. - 1989. - № 8. - С. 99.
159 Сталин Й.В. Твори. - Т. 7. - С. 155.

Підписано до друку 05.11.99 Формат 60x84 1/16

Ум.друк.арк. 3,72 Обл.вид.арк.3,84

Тираж 100. Зам. 235 1999 р. Ціна договорна

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

